

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје

R.II-1777

О МАКЕДОНИЈИ
И
МАКЕДОНЦИМА

од
СТОЈАНА М. ПРОТИЃА

— ДРУГО ИЗДАЊЕ —

БЕОГРАД

ШТАМП. „СКЕРЛИЋ“ М. К. ЦВЕТАНОВИЃА — ТЕЛ. 7-11.
1928.

sub. no. 2770/89

www.dlib.mh

М-П-4231 dvl.
БИБЛИОТЕКА
Географског Института
Скопље. К. И. Бр. 1364

О МАКЕДОНИЈИ
И
МАКЕДОНЦИМА

од
СТОЈАНА М. ПРОТИЋА

— ДРУГО ИЗДАЊЕ —

БЕОГРАД
Штамп. „Скерлић“ М. К. Цветановића — Тел. 7-11.
1928.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА И СКОПЈЕ
Бр. 1

ЧИТАОЦИМА

Предајући читаоцима у руке ову расправицу о Македонији и Македонцима, сматрамо за дужност рећи неколико речи овде и дати нека мала објашњења читаоцима.

Цео посао овај рађен је на брзу руку и у врло неповољним приликама, те је стога по штошта морало остати непотпуно, а лако је могућно да се овде онде поткрао и по који нетачан израз, премда мислим да се крупнијих, стварних омашака неће наћи. Где сам за време штампања у листу опазио да је што пропуштено или омашено, ја сам при одштампавању исправио колико се могло без великога мењања. Разуме се да је, ипак, морало остати доста непотпуности, па ће се извесно наћи да ни материјал сав није сасвим систематски распоређен. Разлог томе је у самом начину рада, јер се писало с честим прекидима, за сваки број „Одјека“, а није цео посао уједанпут био израђен. У том је и разлог што нисам могао за овај посао употребити ни сав материјал који је растурен по разним журналима и списима и који је ваљало тек истраживати и сређивати. Нарочито се нисам могао користити неколиким новијим радовима: Васиљевскога, Розена и т. д.

једва два-три писца и једва 3—4 књиге о том. Чак и оно што имамо сведочи како не само нисмо много и правилно мислили о том, но још и како смо толико индиферентни били у томе да су наша учена друштва и службени списи крстили именом бугарским оно што рођени Македонци и нама самим изнета факта тврде да није бугарско. Отуда је дошло да нам сад поједини Бугари причају и то како у Македонији нема ни помена о Србима, као што чини г. Бопчев у „Варшавском Дневнику“?

Кад је на тај начин ово питање већ изнето на дневни ред; кад га Бугари већ једнако потржу, па чак и пред Јевропу с њим једнако истрчавају, као што сведочи и позната књига секретара бугарског егзархата „La Macédoine“ и нови митинзи и петиције; кад, и по признању самих Бугара, овај наш спор неће тако лако и тако брзо да се сврши (види писма Бопчева о Македонији у „Варшавском Дневнику“); кад и познати слависта Ламански увиђа да се преко тога спора и питања не може лако претрчати — онда је право, и дужност нам је, да и ми живље уђемо у борбу. И ако нећемо, као што и не треба, да се залећемо онако као Бугари, а оно бар да сузбијамо и одбијамо њихове претераности и неосноване поставке које, као што ћемо видети, иду чак тако далеко да и саму науку кваре, коче и злоупотребљавају . . .

Такве мисли су нас и нагнале да узмемо перо и да о овом заиста тугаљивом питању и ми кажемо коју реч. Још напред изјављујемо да ни из далека не претендујемо да свестрано и потпуно претресемо ово питање које има да решава и етнографија, и историја, и лингвистика па, напослетку, и политика.

Ми ћемо се ограничити више мање само на неке критичке примедбе онога што је досад о томе рађено, а нашим научницима и Академији оставићемо (ако они немају преча посла?!) да, скупљањем нове грађе, са свом озбиљношћу и научношћу уђу у прави посао и израде га онако као што су Вук и Даничић свој посао урадили.

I

ВУК СТ. КАРАЏИЋ О БУГАРИМА.

Први који је пред научни свет, тако да кажемо, извео Бугаре и представио их, био је отац наше нове књижевности Вук Стефановић Караџић. До њега научни свет о Бугарима и бугарском језику није знао ништа. Шлецер је чуо био само да има Бугара и мислио је да треба написати бугарску граматику и речник (1771 г.). Добровски је 1814 године сматрао да је бугарски језик само једно наречје српскога језика, а Копитар је 1815 године знао само да се у бугарском језику члан додаје на крају речи. Тек 1822 године наш Вук својим „Додатком Санктпетербургским сравнителним речницима“ излази и упознаје јевропске и словенске научнике унеколико с бугарским језиком.¹⁾

Руска царица Катарина Велика спреми 1787 године један упоредни речник од 200 језика. У том речнику била су и разна словенска „наречја“, 12 на број. Међу тим „наречјима“ на петом је месту било српско, али међу њима није било крањског, ни хр-

1) К. Иречка, История Болгаръ, стр. 653.

ватског, ни — бугарскога. Добровски је после додао хрватско, а наш Вук је узео да сравни и поправи српско и „илирско“ и да дода бугарско¹⁾.

Тако је постао Вуков „Додатак к Санктпетербургским речницима“ у ком је први пут изнето било понешто о бугарском језику.

У овом свом „Додатку“ Вук је штампао неколике песме из Разлога (27) и историју о Самарићанину и изгубљеном сину, из јеванђеља. Осим тога, он је ту штампао и један оглед мењања глагола у бугарском језику, с неколиким својим објашњењима.

На овај Вуков „Додатак“ врло се често и врло много позива г. Марин Дринов, најспремнији и највештији борац у питању о македонском језику, и зато неће бити згорега да се на овом месту, пре свега, мало више позабавимо с овим Вуковим делцем.

Над песмама које је Вук у овом „Додатку“ штампао стоји наслов: „Народне бугарске песме“. У поговору к „Додатку“, пак, Вук вели да му их је казивао један Бугарин из Разлога и да „може бити ђекоје нијесу ни читаве, а у многима ни стихови једнаки“, па моли да му читаатељи опросте, јер су у Бечу писане. Даље, из истога поговора дознајемо да Вук тада није знао добро бугарски, ни где је, ни какав је управо прави бугарски језик, и стога он, као савестан испитивач, какав је био и остао до смрти, вели: „... а који зна бугарски више од мене, онај нека опрости, ако ће нађе што погријешено“. На једном месту он сам себе у истом „Додатку“ поправља. Тако је најпре писао глаголе у неодређеном начину, па после вели да је погрешно и до-

¹⁾ „Додатак“, стр. 4.

даје да у БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ НЕМА НЕОДРЕЂЕНОГ НАЧИНА. Тако исто његово је бистро око опазило да они облици које је по казивању забележио, нису бугарски, те вели: „Колико сам ја досад дознати могао, Бугарин би прости казао „при једен човек“ место „при једнего човека“ и додаје: „Може бити да су ово србизми“. Исто тако пошто је навео, примера ради, како се глаголи мењају, наставља: „Овако се глаголи спрежу у Разлогу, а по другим ђекојим мјестима спрежу се мало друкчије у ђекојим временима, т. ј. да се даље око Дунава каже ште мјесто ће у будућем времену“...

Вредно је из Вукова поговора к „Додатку“ још ово да забележимо: „Бугари имају и јуначки пјесама, које се пјевају уз гусле, као и српске, а међу њима ће, по свој прилици, бити највише српски пјесама, које су побугарене, за што и сами бугари то признају и за ове ђекоје пјесме (н. пр. 15, 25)“.

Ово је писано у Бечу 1822 године кад никакве пропаганде, ни српске ни бугарске, није било, нити је могло бити. А да је Вук поуздан и фини извештач, о томе не сумња ни г. Дринов, као што ћемо ниже после видети. Саме песме које Вук у своме „Додатку“ износи, ми ћемо навести доцније, кад дође на ред расправљање о језику у песмама из Македоније.

II

БУГАРСКИ ПРЕПОРОЃАЈ: ЛИТЕРАТУРА, ЕГЗАРХАТ.

После Вукова „Додатка“, дакле од 1822 године, почиње тек да се осећа и опажа неки покрет

међу Бугарима. У Одеси и Букурешту, као и у Бесарабији, било је прилично Бугара, међу којима је било и богатих трговаца. Подстакнути Вуком, и руски научници почну више разбирати за Бугаре, њихову историју и језик. Од Руса је први Венелин, подстакнут Пагођином, почео писати о Бугарима, издавши 1829 године дело „Стари и садашњи Бугари и њихови политички и религиозни одношаји с Русима“. Тада је, као што је познато, руска војска под командом Дибича прешла била Балкан. Нема сумње да је и то чинило свој утицај на покрет у Бугарској који одмах затим опажамо. Године 1832 Василије Априлов, који је живео у Одеси а био родом из Габрова, у друштву с још неким Бугарима из Габрова који су живели у Букурешту, оснива прву школу у свом рођеном месту. Учитељ у тој школи био је јеромонах Рилскога манастира Неофит, а књиге за школу потребне штампане су бесплатно у српској државној штампарији. Школа је била ова отворена 2 јануара 1835 године. Друга школа бугарска у исто време отворена је у Свиштову, а књиге за њу опет су штампане у Београду. После 10 година већ је у Бугарској 31, у Тракији 18 и у Македонији — 4 школе. Године 1844 почео је излазити први бугарски повремени спис.

Око овога времена већ почиње и бугарски црквени покрет. Први и главни борац за самосталну бугарску јерархију био је Неофит Бозбели, из Котла, архимандрит, велики агитатор. Он је још 1835 саставио енциклопедију једну, и она је штампана била у Крагујевцу. Године 1848 подигнута је, настојавањем и радом његовим, бугарска црква у Цариграду. Око године 1853-4 бугарски трговци Му-

стаков, Бакалогло, Георгијев и Беров оснивају друштво „Епитропију“ с филантропском и политичком цељу, а одески Бугари Н. Палаузов, К. Н. Палаузов и Тошков оснивају исто тако у Одеси „Настојатељство Одеских Бугара“. Иницијатива за ово друго друштво припада Николи Палаузову, из Габрова, који је одавно био прешао у Русију, па је онамо и у службу ступио. Његов је рад за Бугаре знатан: он је давао Русима обавештаје о Бугарима, писао о Бугарима за руске новине, држао везу и руководио рад у Бугарској. Он је и реченим друштвом управљао једнако и до најновијега времена. Његов син је на руском језику писао о Бугарима, па и сам је био у руској служби. За тридесет година ово друштво бугарско у Одеси било је главни посредник у одношајима између Русије и Бугара: оно је управо било заступник Бугара код Руса. А како је оно радило, то се може видети из тога што је за време Кримске Војне тај исти Н. Х. Палаузов уверавао генерала Паскијевића да је Македонија насељена све самим Бугарима, јер Паскијевић у то није веровао.

Ова друштва и богати трговци бугарски у Букурешту и Одеси почну сад живље кретати бугарску књигу у правцу који се већ из горњих редова може видети. Рилски игуман Неофит написао је прву бугарску граматику 1835, штампану у Крагујевцу. Он је превео и Нови Завет на бугарски 1840 године. Од године 1844 већ почињу повремена издања, Фотинов је те године отпочео месечни илустровани журнал „Љубословије“. Од тога доба почињу се књиге штампати у Цариграду где је Србин

К. Огњановић, од 1843 почео штампати бугарске књиге и по другим местима.

Нарочито се књижевност бугарска почела развијати од кад је јаче размере почео хватати црквени спор. Око године 1856 основано је у Цариграду књижевно бугарско друштво „Бљгарска народна книжнина“ које је одмах почело издавати журнал „Бљгарски книжици“. Године 1869 основано је друго друштво у Браили под именом „Бљгарско книжовно дружество“. Капитал тога друштва био је 200.000 динара, а председник му је постао поменути професор харковскога универзитета г. Марин Дринов. Ово друштво је почело издавати познати бугарски журнал „Периодическо списание“.

Песме су почели Бугари купити и издавати још од 1842 године кад је Богоев издао своју збирку, затим зборник Герова и Плаузова 1852, зборник П. Безсонова 1855, Кравелова „Пам. нар. быта Болгар“, 1861. Године 1860 и 1861 изашли су и зборници македонских песама Верковића и браће Миладинова које Бугари такође у своје песме рачунају.

Новинарство почиње да се развија такође најаче у то доба. Богоров 1849 године у Цариграду почне издавати „Цариградски Весник“. У Цариграду су на новинама нарочито радили Цанков, Балабанов, Бурмов, Најденов, Славејков, а у Букурешту чувени патриота и шовиниста бугарски Раковски, и Каравелов. Новинарство је јако потпомагало и агитовало за егзархат. До године 1870 у Цариграду су излазили ови бугарски листови и повремени списи: „Бљгарски книжици“, 1858—1861; „Бљгария“, 1859—1861; „Съвѣтник“, од 1863—65; „Врѣмя“, 1865—1866; „Право“, 1867—72; „Гаида“, 1863—65;

политички недељни лист „Македоннија“, од 1867—1872; „Зорница“, 1864—1871. У исто време на страни излазили су Раковскога „Дунајскій Лебедъ“, 1860—62 у Београду, а „Бъдъшностъ“ 1864 у Букурешту; од 1856 до 1869 излазили су у Букурешту и листови „Народностъ“ и „Дунавска Зора“.

Од свих писаца и књижевника овога времена најзнатнији је и, по својој великој политичкој и агитаторској радњи, чувени Раковски (1818—1868). Он је писао „Горскій пѣтникъ“ (1867), „Показалецъ или Рѣководство“ (1869), „Асень I и II“ (1869, Београд). За њега вели К. Јиречек, писац бугарске историје из које све ове податке о литератури и борби око јерархије вадимо, ово: „Код њега се може наћи без плана много накупљена драгоцен материјала, но фантазија и претерани патриотизам, нажалост, једнако су код њега преовлађивали“.¹)

Још да споменемо два писца чији рад карактерише правац све ове литературе бугарске. Прванов, који се учио у Београду и био ђак Даничићев, по повратку свом у Бугарску издавао је нарочите неке букваре за Македонију с намером „да се отучатъ наши-тѣ македонски брата отъ сѣрбското про-изношение на блѣгарски-тѣ думи“.²) Прванов је умро 1872 године. Године 1869—70 Јоаким Грујев пише да је српски Призрен дедовина бугарска и да има Бугара ни мање ни више но 8,000.000!³)

Бугарско друштво у Одеси, коме је на челу стојао већ поменути Палаузов, развило је било још

¹) К. Иречекъ, Историја Болгаръ, стр. 738.

²) П. Драганов, Извѣстїя С. П. Славянскаго благ. общества, 1888 г.

³) У календару „Лѣтоструй“, Извѣстїя, 1888 г.

од почетка живу радњу и, користећи се поверењем Руса, добијало је многе утвари црквене за бугарске цркве, па их, заједно с књигама, разашило по Бугарској и Македонији (чак и по Дабру); оснивало је нове школе и бринуло се о свештеницима и учитељима бугарским, старајући се уз то да добије што више учитеља образовањем младих Бугара и младића из Македоније, којима је помагало да добију потпору од државе руске. „Осим тога настојатељство је узимало живо учешће у свим питањима која су јако интересовала Бугаре“ — вели К. Жиречек. Ово друштво утрошило је од прилога, које је добијало, од 1854—1884, 300.000 рубаља. Између осталих трошкова његових фигуришу и ови: за штампање списа Раковскога: „Показалецъ“ — 210 рубаља и на прештампавање чланка: „Писма из Болгария“ — 77 рубаља. И лист „Гаида“ добијао је неку субвенцију (100 рубаља) од овога друштва.¹⁾ На трошак овога друштва штампано је и дело В. Стојанова „Болгаре и Болгарија“ (250 рубаља). Ово је друштво живо учествовало у борби за егзархат, која се око овога времена јако почела развијати. Борба са Грцима ишла је живо. Бугари су тражили за себе нарочите своје епископе и свештенике, доказујући да народ не разуме језика грчкога, да су грчки епископи тирани и да цеде и исисавају народ. У том су, разуме се, они често претеривали, као што су претеривали и у том докле све има Бугара. Тада се у журналима и брошурама њиховим живо доказивало да су у свој Бугарској, Тракији и Македонији сами Бугари, и тражили су да

¹⁾ Извѣстія славянскаго благотвор. общества, 1887 год. Бр. 7—8.

се епископи бирају. Године 1885 у Цариграду је био и један сабор епископа, на ком су били и бугарски епископи из Филипопоља, Трнова, Софије и Видина. Бугаре су тада и морално и материјално подржавали не само Руси но и Аустрија и Енглеска. Свештене књиге, учбенике, црквене утвари, помоћ за школе — све су то Бугари добијали и из Цариграда растурали, преко својих агената. Тада су Бугари, да би само већу помоћ за своју пропаганду и покрет добили, прелазили чак и у другу веру. Данашњи вођа бугарских опозиционара јавно је у листу „Блѣгарія“ проповедао унију, прешав и сам у католичанство. Агитација Цанкова види се већ из тога, што су у Пољанској епархији (Солун) почели листом прелазити у католиштво, камо су Грци, ради предупређења пропаганде, послали октобра 1859 године „бугарскога епископа“ Партенија из Дабра, који је био бугарофил и писао у разним бугарским журналима. Бугарска депутација уговорила је за превођење Бугара у унију с викаријем Брунони. Енглези и Руси, бојећи се утицаја Наполеоновога, навале на Порту да задовољи Бугаре. Ради тога нови патријарах потражи да му Бугари изјаве своје жеље. Они му 23 јануара 1861 године предложе седам тачака у којима су тражили народну јерархију, црквену аутономију и изабранога митрополита који би цркви стојао на челу, признајући власт патријарха. Патријарх одбије те захтеве. Године 1862 у Цариграду се опет састане комисија једна од 6 Грка и 6 Бугара под председништвом самога Али-паше, али и од тога не би ништа. Борба између Грка и Бугара водила се нарочито у Македонији која је била спорна земља. Један од нај-

важнијих бораца за бугарске интересе, по Јиречку, у Македонији био је Димитрије Миладинов. Он је био онамо учитељ и радио је до 1861, а тада затворе и њега, па ускоро и брата му. По веровању Бугара, њих су отровали фанариоти, премда то не само није доказано, но о том ништа не знају блиски познаници браће Миладинова.¹⁾

Напоследку 1869 и 1870 године реши се овај црквени спор. Грци су се опет устезали и патријарх, намишљајући да сазове сабор, пошље писмо једно свим православним црквама. То исто учине и бугарски епископи. Значајно је да је једино одговор београдскога митрополита био у корист Бугара (1869). Руски Синод је одговорио неодређено. Али већ 28 фебруара 1870 изађе султански ферман, којим се установљава бугарски егзархат, заузимањем самога Али-паше. По том ферману, Бугарски Егзархат је имао да обухвати ове епархије: Рушчушку, Силистриску, Шуменску, Трновску, Софиску, Ловечку, Врачанску, Видинску, Нишку, Пиротску, Самоковску, Ђустендилску и Велеску. Патријарх Григорије и његов наследник Антим упорно су се овоме противили, и нису хтели да признаду ферман, али напоследку су, разуме се, морали попустити.

Од тога доба, па до постанка кнежевине Бугарске, све школе стојале су искључиво под управом Егзархта; а од постанка Бугарске, Егзархат дели бригу о школама у Турској (Македонији) са државом која на то даје годишње из свога буџета

1) Исто тако су Бугари измислили да су Грци убили бугарског егзархиског намесника Теофила у дебарском Лазаровом Пољу. — Извѣстiя славянскаго благотв. общества, 1887, Бр. 7—8.

600.000 динара. Колико има и какве су те школе, ми ћемо говорити доцније.

*

Напоследку, нека нам је допуштено, да ове наше кратке белешке о новој бугарској литератури и њеном правцу завршимо речима познатог научника и професора Словенистике на бечком универзитету г. В. Јагића: „Историја нове и најновије бугарске литературе није у стању толико да нам изнесе праве појаве литературе колико различна патриотска културна кретања (оснивање школа, издавање школских књига) и културну борбу у смислу ослобођења бугарске цркве од утицаја грчког... Појму праве литературе још најближе стоје радње око народне појезије; на жалост баш ову област литературе захватило је неко чудновато варалиштво (*merkwürdiger Schwindel*) које са неоцењивим народним добром тера фантастичне спекулације. Неодобравање које писац (А. Пипин и Спасовић) исказује према поступању Раковскога и Верковића сасвим је заслужено; оправдана би жеља била да њихов пример не само не нађе последника, но да сами Бугари поправе оно што су они покварили. И штудије Безсонова о бугарској народној појезији нису такве природе да би наше знање, колико би желети требало, унапредиле: више уображења него разумевања...“¹

¹) Archiv für slavische Philologie, vierter Band, drittes Heft, стр. 471–2.

III

ЕТНОГРАФИЈА И ЛИНГВИСТИКА.

Земља која се данас зове Македонијом, имала је од најстаријих времена па до данас тако променљиву политичку судбину, а од доласка Турака на Балканско Полуострво била је опет тако далеко од цивилизованих центрова, да није нимало чудно ако данас нема јасно одређених и сигурно утврђених граница. У различно доба историско она је, као и многе друге земље и области на Балканском Полуострву, имала врло различне границе; а после доласка Турака, будући најмање приступна, она је, као најмање знана земља, у списима разних писаца добијала најнеодређеније, па често и фантастичне границе, узете онако насумце и према потреби појединих писаца.

Та иста неодређеност у границама Македоније влада и данас. И данас једни именованом Македоније бележе само приморје Јегејскога Мора, док други под тим именованом рачунају без мало не све земље од Месте до Јадранског Мора, с једне стране, и до Јегејског мора до — огранака Копаоникових, с друге стране! Између ових крајњих линија има много средњих којима поједини писци обележавају границе Македонији сваки по свом разумевању, а често, богме, и по напред смишљеном плану.

Према оваком стању ствари, нећемо се, и не можемо се, ни ми упуштати овде у тачно одређивање граница Македоније; али ћемо свакојако, ради бољег разумевања, изнети неколике податке историске те да се види шта се у разним временима разумевало под Македонијом. У најстарије доба

Македонијом се заиста звало само приморје Јегејског Мора, од ушћа Бистрице (Haliakmon, можда и њен доњи ток) до Месте. Доњи токови, дакле, Струме и Вардара — то је била стара Македонија. Филип Македонски и, поглавито, Александар Велики проширили су јој после политичке границе, разуме се, али језгро је увек било у приморју Јегејског Мора, где су јој и најглавније вароши биле. У 7. веку Византинци су Македонијом управо звали данашњу Тракију (где је Филипопољ) која је опет онда била ограничена на приморје Мраморнога Мора¹. Стару, пак, Македонију, по главној вароши њеној Thessalonica, Византинци назову „Тесалијом I“, а стару Тесалију „Тесалијом II“². За Римљана, Македонија, такође, није ишла далеко на север, јер је сав предео од Шаре планине до Дунава улазио у Горњу Мизију, од које се један део, изворни предео Биначке Мораве са Скопљем и околним планинама, звао Дарданија. У средњем веку Македонија се врло често звала просто Славинија; у нашим споменицима Македонијом се назива Тракија, а стара Македонија и Тесалија Влахиотска земља, Велика Влашка, по неким страним писцима, и Доња Србија. У средњем веку Македонија се звала у византиских, латинских и словенских писаца још и Драговитија, Берзитија, Велезитија³. Осим тога, Македонија се звала у страних писаца и Бугаријом, од владања Бугара у њој, а, као што ми се усуђујемо мислити, и са још једнога разлога који ћемо

1) Jireček, Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel., стр 94.

2) Ibid.

3) П. Драганов у „Извѣстѣя“, 1887. Бр. 11—12.

доцније на свом месту споменути. У старијим и бољим споменицима нигде се име Македонија не протеже далеко на север. Тек у најновије време, нарочито од борбе Бугара за егзархат, поједини новији писци тим именом зову чак и земље северно од Шаре и Скопља. Тако Јиречек Македонијом зове и предео Биначке Мораве, и Косово и Подримље. На чем он то оснива, не каже нажалост нигде.

Према овоме једино што се, сагласно истини и историји, може тврдити то је: да се Македонија може тражити само јужно од Скопља и Шаре планине. Толико се, по ономе што се као поуздано зна, може основано тврдити. Ближе одређивање, чини нам се, отимље се тачном обележавању граница, нарочито с источне стране. Ту као да је најприродније узети за границу реку Месту. Западну границу исто тако није лако обележити, али једно је као извесно: да се Македонија иза Црнога Дрима не може тражити. Она је негде источно од Црнога Дрима, али где баш, то је мучно с поузданошћу казати.

Бугари, не знамо зашто, али извесно не стога што тако диктује разлог и истина, веома далеко измичу границе Македонији на свим странама. По свој прилици, том ће узрок бити што су хтели најпре да прошире границе своје егзархату, а после да истисну историско име Старе Србије, те да тако лакше претендују на што већи простор, ослањајући се на неодређеност имена Македоније. Тако сигурно мислећи, они сасвим лако и без премишљања одређују границе Македоније овако: са севера јој је граница — веле они — кнежевина Бугарска, са запада од Шаре па на југ, Црним Дримом и западном обалом Ска-

дарског језера до Горице; са југа одатле па преко Србије до Солунског Залива, јужно од ушћа Бистрице; са истока реком Местом¹. Али, као што ћемо доцније видети, они се ни овом границом не задовољавају, већ задиру и у Мораву и у Косово. Скоро исто тако чини и К. Јиречек, кога однекуда неки рачунају чак за врло критична историка, и ако он толико пристрасности показује према Бугарима у својој „Историји Бугара“, да му тешко може служити на част.

Напоследку неће бити згорега да овде напоменемо како одређују границе Србији неколики наши писци крајем прошлог и почетком овога века, јер то стоји у тесној вези с границама Македоније. Јован Рајић, познати историк српски, у својој историји словенских народа, која је изашла у Бечу 1794—95 године, вели: „Горња Мизија, која је обухватала и Дарданију и Трибалију, добила је име Србија, а границе су јој: на северу Сава и Дунав, на југу Шар планина и Македонија, на западу Дрина, а на истоку река Цибрица“. Павле Соларић, у своме земљопису који је штампан у Млецима 1804 године, даје исте границе Србији као и Рајић². Вук Караџић у „Даници“ за 1827 годину овако бележи границе Србији: „Србија граничи од севера Савом и Дунавом, од запада Дрином до Вишеграда, а одатле Лимом, од југоистока Старом Планином (Hämus) која дијели Србију од Македоније, а од југа и југозапада тешко је засада праву границу назначити, јер нпр. у најновијим мапама од Србије Метохија, гђе је Призрен, столица српских краљева

¹ La Macédoine, par Ofeikoff. Philippopoli, 1888, стр. 6

² Србија од В. Карића, 1888 г., стр. 480.

и царева, Пећ, српска патријаршија, и намастир Дечани, остаје у Арнаутској. Ако је Шара планина с ону страну Метохије, онда је она права граница између Србије и Арнаутске¹.

На овом простору, који се Македонијом зове, живе данас различни народи. У њој има Грка, Цинцара, (македонских Румуна), Арбанаса и — Словена. Нас се, дабогме, овде у првом реду поглавито тичу словенска племена у Македонији, те ћемо стога о њима једино и говорити, дотичући се овда-онда тек узгред других народа. Ваља нам само сад одмах напоменути да у Македонији има највише Словена.

Какви су ти Словени што у Македонији живе, и којој грани данашњих словенских народа припадају или бар — најближе стоје? То је прво и главно питање које се, без сумње, најпре намеће сваком читаоцу кад је реч о Македонији и њеном словенском становништву. На то питање покушаћемо ми да одговоримо у редовима што за овима долазе, напред признајући радо да на њ није баш тако лако одговорити, као што се можда на први поглед може учинити.

Тежина овога питања лежи поглавито у том, што још нису етнографија и језик ових македонских Словена толико несумњиво и сигурно испитани колико је за правилно и сасвим поуздано решење потребно. Дабогме, ми овде имамо на уму све оне строге захтеве које објективна наука, чиста од сваких спекулација и националних претензија, ставља сваком испитивању; а кад бисмо хтели да дамо маха тежњама и аспирацијама оне врсте, којима се за-

¹ „Даница“ за 1827, стр. 26 и 27.

грева и које у науку пушта г. М. Дринов, да о другима и не говоримо, ми бисмо с решењем овога питања били врло брзо готови...

О Македонији су досад писали многи: Ами Буе, Хан, Др. Јосип Милер, В. Григоровић, Дринов, Јастребов, Мајков, Милојевић, Срећковић, Карић, М. Веселиновић и, у најновије време, П. Драганов који је из Македоније и родом. Има, осим овога, и разних песама из Македоније које су купили Верковић, браћа Миладинови и неки Бугари. Али ако количном и није баш тако оскудна литература о Македонији и Словенима у њој, ипак на многе и многе списе не може човек да се поузда зато што су већ осумњичени, а неки опет и нису изворни радови, него само исписана причања и казивања других, често непоузданих сведока.

Да бисмо избегли прекоре пристрасности, ми ћемо нарочито избегавати употребу наших писаца, колико се може, а користимо се што више другима, бирајући, разуме се, поузданије.

По П. Драганову, у Македонији живе данас ова словенска племена: Брсјаци, Војиновићи или Бојковци, Бабуни, Дабрани; Арнауто-Арбанаси, Албано-Мијаци, Пољани и Кецкари; Пољанићи или Пуливаковци, Бандовци или Крановци, Језерци, Мраваци, Сираковци, Харизановци, Потурњааци, Помаци; Арјани, Рупалани, Чеши и Чепинци, Торлаци, Копановци, Пијанци и Шопи или Шопови. Нека је овде узгред споменуто, да г. Драганов у Македонију рачуна целу Метохију, Бинчу Мораву, западне граничне крајеве Бугарске и граничне крајеве Тесалије и Епира. На чем оснива тако ширење Македоније, нисмо могли увидети, јер он разлога за то не казује.

Г. П. Срећковић, у својој „Историји Срба (стр. 69) бележи ова словенска племена: 1. Мрваци; 2. Пуливати; 3. Бандовци; 4. Пијанци; 5. Брсјаци; 6. Копановци; 7. Пољани 8. Мијаци.

Кад узмемо да и г. Драганов по језику не разликује онолико племена, колика им имена ређа, онда ће између онога што он о племенима казује и овога што је г. Срећковић забележио мало бити разлике, ако, свакојачо, оставимо на страну Шопове који живе чак до Дунава, на северу, и Искре, на истоку, и о којима ћемо ми такође на свом месту говорити.

Интересно је и важно што бележи В. Григоровић у свом „Очеркъ путешествія по европ. Турци“ да у дунавско-трачкој Бугарској ових племенских имена нема.

Главна племена по особинама језика су: Брсјаци, Мијаци, Бандовци и Шопови.

Средиште Брсјака је велешки округ и Бабуна планина, где једно колено овога племена под именом Бабуна живи. Недалеко од Велеса је село Богумили. У Брсјаче, по језику, долазе и Војиновићи, Разлажани, Прилепчани, Битољани, па и Ориђани и Стружани Брсјаци су.

Без сваке сумње, ови данашњи Брсјаци су потомци византинских Березита с којима су и они сами и Бугари имали посла. На њих је при крају 8. века бугарски владалац Цериг слао војску, хотећи их покорити и преселити у Бугарску, али у том није успео.

Главније особине брсјачког говора, по П. Драганову, ове су:

Старословенско „јус“ (Ж) замењују увек гласом „а“; гласове „шт“ и „жд“ изговарају као умекшано „к“ и „г“ дакле као „кј“ и „гј“: даље употребљавају

три постпозитивна члана који ништа друго нису но скраћене показне заменице: вѣ, ва, во; нѣ, на, но; тѣ, та, то; презимена им се свршавају на „икъ“ или „икј“; деминутивни наставак за множину увек је „иња“; прво лице садашњег времена у свакога глагола свршава се на „јам“, „ам“ и „ујам“, а треће лице множине увек на „аат“, Даље Брсјаци увек употребљавају „ц“ место „ч“, према српском; разликују меко „љ“ и „њ“: употребљавају редовно ове заменице и прилоге: ја, ов, овак, вѣка овде, свак, сав, све; имају прилог садашњег времена у глагола са завршетком „еки“ (меко „к“); акценат им је као и у српском, а много србизама има и у речнику им, вели Драганов.

Облика именичких немају свију, али су по где-које ипак очували, као што се може видети из оних песама које је још Вук у „Додатку“ саопштио. Уосталом, то се види унеколико чак и из оних песама које је Верковић издао.

Много више о говору Брсјака не можемо засад, нажалост, казати. Поузданога а обилнога материјала за то недостаје још. Оно грађе што засад има, сва је у појезији која је, такође, досад била зле среће да су се ретко сасвим поуздане руке за њу прихватале. С њом се досад поступало не само мађијски но и спекулантски. Отуда, осим Јастребовљева зборника и Вукове мале збирчице у „Додатку“, слабо ћете где наћи верно забележених народних песама из Македоније. О Верковићу смо већ видели шта веле озбиљни научари, а зборник браће Миладинова, ако и стоји релативно на бољу гласу, опет су га радили људи који су деловали усред једне страсне борбе и очевидно стојали под утицајем Бугара, баш и да не

примимо као истину поменуто казивање Јиречка о њима.

Грађе у прози: приповеткама, загонеткама, пословицама, која је тако исто, ако не и више пресудна за језик — нема скоро никакве. Зато се ми можемо само придружити молби г. Јагићевој коју је у „Архиву“ свом управлио на г. Јастребова, да нам што пре пружи један зборник приповедака, пословица и загонетака народних.

Ономе што смо већ казали о говору Брсјака, можемо засад још додати, опет по П. Драганову (Извѣстїя, 1888, бр. 2.): да се у околини Орида и Струге место „ѡ“ врло често чује „о“, а око Орида, Прилепа и Велеса „ѡ“ замењује се са „е“. Осим тога у Прилепу и Велесу глас „х“ замењује се са „в“. За начин неодређени г. Драганов изречно помиње само да га има у кратовском говору, т. ј. у околини Кратова, наводећи да је на то указивао још Макушев, на основу монографије Каранова у „Периодическом Списанију“. Али како он тврди да инфинитива има у целом Дабру, Куманову, Скопљу, и Кратову, готово је несумњиво да га има уопште у брсјачком говору, изузимајући, може бити, сасвим источни крај где Брсјаци живе. Још напомињемо да у Штипљу, Велесу, Прилепу, Водени, па и Разлогу, редовно долази меко „љ“ и „њ“.

Напоследку, у песмама које Вук у „Додатку“ саопштава и које му је казивао неки из Разлога (Разлог је источно од Струме), има ових облика и речи: „Не задавај ми јадове“, „да ти испишем лицету“, „да носе мајци да види“ (1); „што ми шеташ по дворове“, „што ми шеташ по башчета“, „да видиш, моме, да видиш бићарска манже каква је“,

„благии јабуки“, „љути ракија“, „слатке ми разговоре“ (2); „заспала мома, љељо, заспала на широко поље крај море, под зелено дрво дафино“, „зашто ме од соњ пробуд“, „трећи ми даде злат прстен“ (5); „немој рано од зарано, не буди ми господара, господара Михаила, сама го сам приспавала, сама ћу го ја разбуде“ (6); „Марфелинко, гиздава девојко, мор' подај ми на коне водица из твојата пребела рачица. — Постој, постој, царев јаничарју, да попитам моја стара мајка“ (9); „соњ ме ломи, соњ ме троши, соњ ми не доходи“, „продал си бих врана коња“, „не продавај, луду, коња“ и ове речи: пајуница, грловица, јаребица (10); „што ми је мило, што ми је драго, дилбер Стојано, моме“ (13); у песми 16. има ових речи: слана, срце, изгорело, богаство, невести, отечество, дечица: у песми 18.: црква, камен, браћа, збор, Ђурђофден, мене жали; „твоји црне очи два бистра кладенца“ (19); „да оди от рода далеко“, „једному је рака целивала, фториму је ћитка подавала“, „послушала Јањка њојни браћа“ (20); „Сестра брата пратила ф друго село за мома“, „проиграј си врана коња ранена“ (21); „Јоване, галено дете; Јована мајка галила, пресно го млеко ранила, рујно го вино појила; расти ми, расти, Јоване, да си те мајка ожени“... (26). •

Неће бити згорега да наведемо овде и један-два примера из Верковићеве збирке македонских песама. Она је већ оглашена као непоуздана, али не зато што је Верковић пристрастан био према Србима, већ зато што је пристрастан био према Бугарима, називајући све изреда песме, скупљене у Македонији, бугарским и кварећи их. Утолико су примери из његове збирке који сасвим противно тврде, драгоце-

нији, а по уверењу г. Драганова, песме њим скупљене представљају брсјачки говор.

Немајући при руци Верковићеву збирку, ми ћемо два-три примера навести по г. Срећковићу који у својој „Историји Срба“ (стр. 71.) наводи ова четири карактеристична стиха из песме која је у Верковића под бр. 122:

Запрегни, Вело, запрегни,
Запрегни скуте, рукаве.
Измеси, Вело, измеси,
Измеси чиста погача и т. д.

И под бр. 280:

Заплакала Стара планина,
Дочула је Перин планина.
Одговорила Перин планина:
„Зашто ми плачеш, Стара планина?“
„Как да не плачем, как да не жалим!
Сека година буљук хајдуци,
Таја година девет буљуци.
Згазиха ме ситна-та трева,
Разматиха студена-та вода,
Истрошија зелена гора,
Укрвавија велите камени.
Један ми је буљук Меленичане,
Втори буљук Петричане,
Трећио буљук Струмничане,
Четврти буљук Тиквешане,
Пети буљук Прилепчане* — и т. д.

И у „Извѣстія славян. благотвор, общества“, 1887, бр. 9. ова три стиха из Верковића:

Доста сме јели печели јагањци,
Доста сме пили то рујно вино,
Развивај барјак, ти Милош војвода!

Да пођемо сад даље.

Друго македонско словенско племе које је интересно и важно с језика и с обичаја својих, то су Дабрани¹.

¹ Види Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika, који издаје Југословенска Академија, св. 5., стр. 215. код речи „Дабар“ (Дь-бръ) који значи: 1., долина, Свети Сава е основао јепископију и поставио јепископа у Дьбръ. Даље значл 2., град сад разорен.

Дабром се зове долина којом тече Црни Дрим од Шаре до Оридског језера. Онамошњи становници, по тврђењу П. Драганова, зову га Дебор, а остали Македонци Дебри. Грчки се зове Дибри, те отуда обично: ДИБРА.

Племена словенска која у Дабру живе ова су: Мијаци, Пољани и Кецкари. Сви они говоре истим наречјем. Предео је врло неприступан, те је слабо који од учених људи и могао доспети у Дабар. Становници су планинци и врло сурови, па и то смета бављењу странаца онамо. Од испитивача и учених људи у Дабар је први доспео, онамо се бавио и штудије чинио Јосип Милер, лекар, који је после резултат својих проматрања објавио 1844 г. у делцу „Albanien, Rumelien und oesterreichisch-montenigrische Grenze“. Други путник, који је у Дабру био и једва живот спасао, јесте Рокштро. Он је свој пут описао у „Reiseskizzen aus Dardanien und Albanien“ (Dresden, 1875). Нажалост, његово дело нисмо могли наћи, те се њим не можемо ни користити овом приликом.

Места или села у којима Мијаци живе ова су: Лазарово Поље, Доњо-Мељничане, Горњо-Мељничане, Могорче, Осој, Гари, Тресонче, Селце, Раосока, Галичник, Сушице, Јанче, Требиште, Битуши, Веле-Бордо, Раостуши, Скодриње, Присојница, Аџијовци, Болетин, Жерноница, Видуше, Горенци, Брошица Баланци, Папрадница. Мијачка села ван Дабра: Екловец (у кичевском округу), Папрадиште у околини Велеса,

у Старој Србији, у дибарској нахији — 3., село. Кнез Лазар је дао село Дьбрь Раваници. Има и данас села и долина истога имена у Ерцеговини, у Босни, у Далмацији. Као придев дьбрьски долази од 13. века.

Крушево — између Прилепа, Велеса и Битоља — и Снилото у околини Битоља. Мијака има и православних и потурчењака, као год и Брсјака.

Пољани (Поленци) имају ова главнија села: Дренук или Дреница, Модрич (Модрић?), Врбица, Себиште. Главно место Кецкара је Клење или Клинци.

Познати лексикограф Пуљевски Мијак је из села Галичника (написао је упоредне речнике: словенско-албански, арбанаско-арнаутски, турски и грчки упоредни речник, и македонско-арнаутско-турски, оба у Београду, 1873 и 1885 године).

Главне особине дабарскога или мијачкога, говора, по П. Драганову, од кога смо и горње податке о именима села узели, ове су:

Старословенско „лѣ“ замењују се са „ол“: ја-болка, волк, волна, молзем. Старословенско „јус“ (Ж) Мијаци изговарају као „о“: мож, пот, зоб, рока, рочица; али, као што ћемо ниже видети, чује се у њих по каткад и „у“ као замена „јуса“. Као Мијаци, замењују „јус“ и западнородопски Рупалани, па у неколико и Чепинци, неврокопски Арјани. Место „ѣ“ употребљавају увек „о“: добор, полно, огоњ, каков, таков, дорво, молчати. И „ѣ“ исто тако замењују, али га замењују и са „е“. Даље „е“, у Мијака, јача у „о“: небо, плот, дробно, пој, појем; „о“ у „ој“ и „ај“: лојзе, гројзе, вајскрес. Имају меке гласове „лѣ“ и „њ“: сабља, земља, њива, бољка, жељка, чешаљ. Глас „х“ замењују са „в“: Стеван, каве, суво, мува, глуво, уво, вес, руво, дувам. У селима Лазаровом Пољу, Дреници, Галичнику чује се сасвим чисто „ћ“, али се старо „шт“ замењује и са „шч“ и са „кѣ“. „Чисти „ћ“ и „ђ“ — вели Драгонов — постоје не-

сумњиво у северомакедонским говорима¹. Глас „жд“ замењује се са „гъ“ или боље са „дъ“, као што Пејчиновић и пише. Место „ч“ употребљава се „ц“: цорков, цорга, цорво. И Мијаци употребљавају скраћене показане заменице: тъ, та, то; въ, ва, во; нъ, на, но, као и Брсјаци. У западнородопских Рупалана и Чепинаца има и заменица: съ, са, со.

Падежа у Мијака такође има и ако нису добро очувани: „Велит мајке“, „мајце си“, „птици“, „у земљу латинску“, „поробили земљу Арбанију“, „дај ми студену воду“, „да укову сабљу“, „он имаја једнога сина“, „у Турака три паше“.

Мијаци имају и заменице: ја, ми, ви, га, ега, он, свак. Глаголи у њих имају неодређени начин: послушати, поробити, молчати. Треће лице једнине садашњег времена свршава се на „т“: играит, ходит, требит. Прво лице множине у глагола има на крају и „ме“ и „мо“: да идеме, не можемо. У Пејчиновића „Огледалу“ исто тако скоро редовно долази „мо“. Исто се то јавља и у језику свих Шопова. Активни глаголски придев гласи у Мијака: говорио, закупио, беседио. Треће лице множине пређашњег свршенога времена свршава се на „хе“: поднахе, запустихе, ручахе. Имају прилоге: овде, вамо, вака. Напоследку акценат им је као и у српском, а тако је исто и у свих северних и средњих македонских говора.

Овде, на крају, додајемо још и неколике речи: вељам, греда, вес ден, дуња, долама, лубеница,

¹ Да их има и у јужних, сведочи, као што смо видели, и Вук, а Пуљевски у свом речнику редовно и стално пише „h“ и „h̄“. Пејчиновић, из Тетова, на кога се Офејков позива, такође пише „h“ и „h̄“ („tj“ и „dj“).

мачка, котловарка, кошча а и кућа, невеста, олжица (ложица), огоњ, углен, шећер ручам, секира, ужинам, свећа (свекља), челник и т. д.

Григоровић, који је путовао по Македонији 1845—6 године, бележи скоро исто овако особине језика који се говори у Македонији. Он још додаје да се свуда у Македонији старословенско „ѣ“ замењује са „е“. Исто тако он извештава да је јужно од Битоља, Оридског језера, у Горици и Бобоштици чуо назале: „да бондеш“ или „да бандеш“ (будеш), „мондр“ (мудар), „ронка“ и т. д.

Пре но што пређемо да говоримо о Шоповима и њихову говору, да кажемо овде коју реч о том како се говори око Скопља и Шаре и северно од њих.

Драганов казује да се у скопљанских и кумановских Копановаца редовно говори „у“ место „љ“: јабука, сунце, вуна, вук, бува, музем. Па не само у њих, него и јужно од Скопља, у штипљанских Пиланаца, исто се тако „у“ говори место „љ“.

Као год у Мијака, тако исто и у Скопљу и Куманову „о“ се шири у „ој“, те се говори лојзе, гројзе и т. д.

Исто тако у Скопљу, Кривој Паланци, Куманову, Кратову, Тетову употребљавају се меки гласови „љ“ и „њ“. Даље и у њих се „х“ замењује са „в“ (Скопље, Куманово, Тетово, Гостивар).

Као што смо већ поменули, чисти гласови „ћ“ и „џ“ чују се редовно свуда северно од Скопља и Шаре, а видимо да их има такође и јужно од Скопља и Шаре. И ови гласови тако су обични уху многих и многих Македонаца, да их и ђаци солунске бугарске гимназије употребљавају при свем том „што учитељ бугарског језика нипошто

не би допустио употребу ових јеретичких и небугарских гласова“ — као што вели Драганов. Осим тога, то се види и из имена претплатника из Македоније, у књигама штампаним у самим бугарским штампаријама.¹

Облика именских, боље очуваних и ако не сасвим добро, такође има и у Куманову и у Скопљу.

Начин неодређени находи се такође и у Скопљу и у Куманову, а рекли смо већ и у Кратову. Исто тако у Скопљу се готово сасвим редовно прво лице множине у садашњег времена свршава на „мо“, премда се чује и „ме“.

Акцентат је свуда овуда као и обично у српском.

Да рекнемо коју сад о Шоповима.

И ако права отаџбина Шопа или Шопова није у границама у којима се ми овде крећемо, ипак ће бити потребно да и о њима што проговоримо једно зато што њих има нешто и у Дабру и у једноме делу Полога или тетовског округа, а друго и зато што и њихово име и њихов језик имају веза и односа с темом о којој се овде говори.

Наречје оних Шопова што у Дабру и Тетову живе исто је онако, вели Драганов, као и мијачко. С те стране, дакле, немамо о њима шта више причати. Али је интересно и важно што Драганов саопштава, да име Шоп и у Мијака, и у Брсјака и у Пољана, па и у свих македонских Словена, има ружан значај и да је оно управо погрдно име. Још је интересније друго саопштење које даје Шапкарев, Македонац (наведен у Драганова): да се у Македонији тим именом зову Бугари Тракије и данашње

¹ Драганов, Извѣстія, 1888, Бр. 2.

кнежевине Бугарске. Он тим правда, у предговору, што на македонском наречју издаје превод неких делова јеванђеља и апостолских посланица, јер — вели — Македонци кажу да неће да читају Неофитов бугарски превод Новог Завета, па наводи овај израз Македонаца: „Шопели кѐ се чиним“. Овако исто Бугаре назива и онај Прилепчанин чије интересно писмо саопштава Офејков у књизи „La Macédoine“, стр. 128. У Бугарској, пак, Шоповима се зове становништво између српске границе и Искре и око извора Струме: око Видина, Враце, Рахова, Лом Паланке, Берковца, Радомира, Брезника, Трна, Дупнице, Ћустендила, Самокова, Софије и Сливнице.¹ Овим именом становништво овога краја називају прави Бугари између Искре и Црнога Мора, с једне стране, и Дунава и јужних огранака Балкана, с друге стране.

Као што се види, име Шоп има данас два сасвим противна значења: прави Бугари зову Шоповима оне који нису то, а Македонци опет тим именом називају праве Бугаре из кнежевине и Тракије. Кад се узме на око положај и земљиште на ком данас станују Шопови, па где су и пре становали; даље, кад се уочи како оно географски стоји према Македонији и кад се дода да су с те стране, са североистока, долазиле навале Бугара на Македонију — онда се може и лако и сасвим природно протумачити откуда да Македонци тим именом називају Бугаре. О даљим разликама тада Македонци нису могли водити рачуна. Међутим Бугари, који

¹ У Враци, Берковцу, Лом Паланци и нешто и у пиротском округу, где има пресељеника отуда, у место имена Шоп употребљава се име Торлак.

до самих Шопова живе и који су у непрестаном додиру с њима, видели су јаке разлике између себе и њих, па су их увек одвајали од себе, не називајући их Бљгарима,¹ како они сами себе зову, већ — Шоповима. Да нам се не би пребацила пристрасност у одвајању Шопова од Бугара, и да не би ко помислио да ми разлике међу њима чинимо већим него што су, ми ево наводимо шта о Шоповима вели К. Жиречек у својој „Историји Бугара“: „...Шопови се разликују од осталих Бугара како карактером и наречјем, тако и оделом и обичајима“ (стр. 137, 138).

О језику Шопова ево шта вели Драганов: „Лексички састав шопскога наречја, као и мијачкога у Дабру, одликује се великом чистотом: у речнику им нема готово никако ни турских ни грчких речи. По граматичким функцијама, мијачко је више сачувало своју црквено-словенску основу, ако и замењује „јус“ тројако. Шопско наречје у многим случајевима — по сведочанству К. Жиречка, а нарочито бугарског филолога А. Тодорова — врло се приближава српско-хрватском. Фонетичке особине његове су: „у“ место „јуса“, „ц“ место „ч“, „у“ на место „лџ“, „ч“ место „шт“ и „ђ“ место „жд“. Но зато од бугарскога има члан, описно будуће време и изгубљене неке падеже“.²

Мислимо да ће бити згодно и од интереса, ако овде дамо и један мали оглед шопскога говора

¹ Бугарима је врло непријатно кад их ко зове Бугарима. Они у том виде неко подругивање, зато увек воле кад им се каже Бљгарин, како се сами и зову. Ово су ми причали људи који су дуже времена живели у Бугарској.

² Извѣстїя, 1888, Бр. 3.

који саопштава г. Милићевић у „Годишњици“ V. Кад су под јесен 1880 године Милићевић, Матковић и покојни Даничић обилазили неке крајеве, па се упутили Софији и дошли у село Сливницу, онда ту нађу неке мештане у механи. Пок. Даничић замоли г. Милићевића да заподене с њима разговор, те да чује како говоре. Г. Милићевић одазове се молби Даничићевој и отпочне разговор који је овако текао:

— А ви од које село бесте?

— Туј смо од Сливницу — одговори старији.

— А ти, мали, одакле си?

— Туј сам и ја роден.

— Па што обедујете у механе, као јабанције?

— Имаме си работу туј, одвајамо си милостивно жито.

— Какво жито одвајате!

— Милостивно жито за цркву... Градили сме цркву, и сме се задужили. Сељани рекли да пишу на цркву колко кој милује, кад буде да се врше. Е сега, ено се жито врше, и сваки дава колко милује на цркву; ми си седимо, примамо то жито и пишемо: ко даде, колко даде? Тој си викамо милостивно жито.

Даничић, пошто је пажљиво саслушао дете, рекне: „Језик му је искварен: није ни српски ни бугарски; али му је лице сасвим српско“.¹

На стр. 72, исте књиге г. Милићевић прича ово: „У селу Маштици устависмо се... Разбирајући за пут до Брезника и за имена места кроз која иђасмо, опазисмо да ти сељаци немају чланова у

¹ „Годишњица“ V, стр. 66.

говору, или бар чланови им се ређе чују, и да они личну заменицу кажу „ја“ а не „аз“. Ми упитасмо зашто је то? — „Ми си тако зборимо од време. Тој ни је језик“. — Ми чусмо да у Софији говоре „аз“ а не „ја“. — „Може да је у Сивију тако, зашто тамо има људи од целу Булгарију. Ама ако да питате за шопско — овако се збори“.

IV

СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ.

Према оскудном материјалу којим смо располагали, ми смо се потрудили побележити главније особине говора којим говори словенско становништво Македоније и оних крајева који су јој најближи а данас носе име Старе Србије.

После овога природно нам се намеће питање: како стоји овај језик, или ово наречје којим се у Македонији говори према српском и према бугарском језику? У чем је слично, а у чем је различно од једнога и другог језика? И најпосле разлике које се у њему виде да ли су од српскога или од бугарскога језика даље?

Да би на ово питање могли одговорити што ближе истини, треба нам најпре изнети карактерне особине српскога и бугарскога језика, па их онда упоредити с језиком који се говори у Македонији, не смећући с ума да све особине нису једнаке важности и једнакога значаја.

Нажалост, одмах у почетку морамо признати да нам се није лако наћи у бугарском језику, јер Бугари ни данас немају граматике ни речника који

би ма и наблизу стојали по научној вредности граматици једног Даничића и речнику једнога Вука. Све је то још тако несређено и збуњено, да се у том једва могу разабрати и сами Бугари, и људи који се специјално баве овим питањима. У таком положају будући, тражили смо да се помогнемо оним што је релативно најбоље. И од три бугарске граматике које смо у рукама имали — Цанкова, Икономова и Вимазала — нашли смо да је, и ако најмања, ипак најбоља последња, те ћемо по њој и обележити главне карактерне црте бугарскога језика¹. Дабогме, да ћемо се помагати, при том и Миклошићем.

У „науци о гласовима“ за бугарски језик карактеристично је ово:

Старословенско „јус“ (Ж) замењује се у данашњем бугарском језику редовно са „џ“. Примера из Бугарске који би противно овоме тврдили, нема, бар нама нису познати; а тако исто тврди и Драганов. Противни примери, досад познати, навођени су једино из Македоније, из зборника песама браће Миладинова и Верковића, на основу чега Миклошић бележи у свом делу „Lautlehre“ да се овде-онде место „џ“ чује и „а“, „премда се — вели он — може домишљати да писци (Schreiber) пишу „а“ и онде где „џ“ изговарају“².

Старословенско „џ“ у данашњем бугарском језику гласи по правилу „ја“. Ово тврде и Миклошић и Григоровић.³

¹ Bibliothek der Sprachenkunde, Bulgarische Sprache, von Fr. Vumazal.

² Lautlehre, стр. 368.

³ Lautlehre, стр. 365. — Григоровић, наведен у књизи „La Macédoine“.

Данашњи Бугарски језик има полувокал „ѡ“, а танкога јера („ѡ“) нема, ма да данашњи писци пишу и један и други полувокал.¹

Гласове „ћ“ и „џ“ нема никако, већ на место њих има „шт“ и „жд“.

Исто тако бугарски језик нема гласова „ѡ“ и „ѡ“².

Ми смо на прво место истакли гласовне особине бугарског језика поглавито стога што су уопште гласови и закони који њима владају најјача, најкарактеристичнија и најсталнија особина.

Тога ради да се задржимо још мало на овоме.

Процес развоја старословенског „јуса“, коме за основу служи прасловенско назално „Ж“, у бугарском језику је ишао, по Миклошићу, овако: из „о“ је одмах постало „ѡ“, па је онда назал, убрзо потом, отпао. У IX веку, у бугарском већ врло ретко долази назал, а од тога доба нема га никако. Да је „о“ још раније прешло у „ѡ“, види се по томе што му трага у бугарском језику никако нема: у бугарском је одмах из „јуса“ постало „ѡп“, а затим „ѡ“³.

Даље, полувокал „ѡ“ у бугарском долази не само на место старословенскога „ѡ“ и „ѡ“ него и на место неакцентованог „а“. Да оно долази и на место старог „е“, види се из речи „каменѡ“ која у бугарском данас гласи „камѡнѡ“ или „камѡкѡ“.

Старословенско „ѡ“ гласи већ у старим споменицима бугарским као чисто „ја“ или као „а“: лјапота, крјапост, звјаре, трјава и т. д.

1. Ibid.

2. Противни примери у Миклошића су из Македоније

3. Lautlehre, 34, 35, 93, 368.

Даље ваља још знати да се у бугарском језику група гласова „ије“ сажима у „е“: здраве, лозе, цвете, грозде, трње.¹

За „ћ“ и „ђ“ поменули смо да, на место њих, увек бугарски језик има „шт“ и „жд“. Истина Миклошић наводи да се налази, место њих, и „к“ и „г“; али, прво, то су наводи све из Македоније, друго, Миклошић сам вели да „к“ и „г“ из „тј“ и „дј“, герср. „шт“ и „жд“ гласи врло вероватно као српско „ћ“ и „ђ“, ослањајући се на Вуков „Додатак“ и на факат да Пуљевски пише „ћ“ и „ђ“ на место „тј“ и „дј“, да један бугарски писац вели да се „кј“ изговара као „тј“, а „дј“ као меко „д“ т.ј. „дј“, и напоследку да се „ть“ и „дъ“ замењује са љ: памељ, смрљ, глаљ (гј), стуљ (гј). На крају овога расправљања Миклошић вели: „Es ist noch zu bedenken dass, wie gesagt, љ und гј serbische Laute sind“.²

Да бугарски језик нема гласова „љ“ и „њ“, тврди П. Драганов, допуштајући изузетак за котелски говор у народном језику, а књижевни језик, вели, за те гласове сасвим не зна. Вредно би било ближе испитати откуда га у котелском говору. Да није са стране унето?³ И Фр. Вимазал у својој већ наведеној граматици бугарскога језика не зна ништа о гласовима „љ“ и „њ“, јер их нигде не помиње, ма да о свима другим говори. Код јотованања (стр. 7.) вели само ово: „Јотовани вокали су: я = ја и ю = ју. „Јо“ се пише: „јо“ или „љо“: буљонљ = буљон, павилљонљ = павилјон“ ... и даље: „Језик има јаку тежњу јотоване гласове да замењује нејотованим:

¹ Ibid, стр. 370.

² Lautlehre, стр. 378—379.

³ Драганов, Извѣстия, 1888. Бр. 1., стр. 36.

конј = кон, видја = вида, јабљка = абљка“. Миклошић допушта да се групе „лј“ и „нј“ могу изговарати као „љ“ и „њ“, али ли су му примери непоздани (Период. Списание и Миладинов), те мислим да према горњем мора отпасти.¹

За важности и значај гласова у језику нека је споменуто овде да је пок. Даничић, на основу гласова „ћ“ и „ђ“ учинио поделу словенских језика (у „Диоба словенских језика“), за коју му је Шлајхер писао: „Mit dem gezagtem haben sie, nach meiner Meinung, den Nagel auf den Kopf getroffen“.

У „науци о облицима“ за бугарски језик ово су главније особине:

Именице и придеви немају никаквих падежа, осим номинатива. Генитив и датив изражавају се предлозима „на“, „от“ или „за“ који се стављају пред номинатив: на башта, на конъ, на свобода.

Глаголи немају неодређенога начина и прилога садашњег и прошлога времена². Тако Вимазал. — Ј. Живановић (у књизи „О српском језику“ стр. 227) допушта прилог садашњег времена на „шчи“, а Драганов му одриче наставак „екъи“. Мислим да је у Живановића погрешно. У Миклошића (Lautlehre, стр. 378.) има примера из Македоније за прилог сад. времена на „шти“: берашти, одешти (Зборник Миладиноваца), што је сумњиво према тврђењу Драганова, који вели да Брсјаци стално употребљавају прилог сад. времена са завршетком „екъи“ (Зборник Миладиноваца баш даје брсјачке песме).

Будуће време у бугарском језику постаје из „ште“ и садашњег времена.

¹ Lautlehre, стр. 377.

² Fr. Vymazal, стр. 57 и 60.

У аористу и имперфекту „х“ се не претвара, а прво лице множине свршава се на „ме“.

Иза именица и придева увек се ставља одређени члан: тѣ, та, то. Бугарски језик за други одређени члан не зна.

Лична заменица: ја, ти, он гласи: азъ, ти той, а у множини: ни, ви, тѣ. За треће лице каже се, али ређе, и „он“. Интересно би било знати да ли се иза Искре говори ово „он“.

Заменица сав, сва, све гласи: всичкий, всичка и всичко; сви гласи: всички.

Акцентат је у бугарском покретан: он пада на различне слоге двосложних и вишесложних речи. Бугарски зна само за кратке вокале. То је све што позитивно каже Вимазал о акценту у бугарском. Миклошић, пак, вели о акценту ово: „За акцентат у бугарском нема никаквог општега закона: сваки слог вишесложне речи може бити акцентован... Чини се да бугарски језик не разликује дуге и кратке вокале“.¹

И ако би се о особинама бугарског језика могло, на сваки начин, још по што-шта казати, нарочито код глагола, ми ћемо ипак даље излагање оставити, јер је за наш задатак довољно и оволико.

Како стоји српски језик према овим особинама бугарскога језика?

Остављајући неке познате ствари које су, и без спомињања, нарочито јасне, ми ћемо се овде задржати само на неким.

Старословенско „јус“ данас у српском језику гласи „у“. Овај процес вероватно се извршио преко

¹ Lautlehre, стр. 376.

„о“ које је после, губитком назала, ослабило у „у“. Миклошић се колеба, и ако претпоставља да се српска „рука“ развила из „рѣка“, те вели можда је и друкчије било¹. Чини ми се да, у потврду мишљења, да је „рука“ постала из „рѣка“ преко „о“, може послужити факат: што се у Дабру, поред редовнога „о“ место „јуса“ чује и „у“: кућа, угленъ, где се на првој речи види и само прелажење, јер гласи и „кошча“ и „кућа“ (види у Драганова).

Полувокала данас у српском језику има само дијалектички: у Црној Гори и околном приморју, па и у Старој Србији, где се, што је значајно, ова полувокала чују: и „ѡ“ и „ѡ“². Данас се по правилу „ѡ“ у српском језику или избацује или несталним „а“ замењује. Полувокал „ѡ“ у ПРАВЕДАН, МЕНЕ и СТЕГНО (ПРАВЪДЪНЪ, МЪНЕ, СТЬГНО) замењен је са „е“. Иначе се обично ни у српском не прави разлика између „ѡ“ и „ѡ“.

Старословенско „ѣ“ гласи тројако: „е“, „ије“, и „и“. Старословенско „лѣ“ данас гласи „у“. Даље српски језик има меке гласове „љ“ и „њ“ („лј“ и „нј“ као групе не постоје никако) и, особито карактеристичне, „ћ“ и „ђ“. Има падеже, нема члана, има неодређени начин и прилог садашњег времена на „ћи“. У аористу „х“ се претвара у „с“, у множини, или отпада (дијалектични, у околини Крушевца и т.д.). Прво лице множине свршава се на „мо“. У источном говору долази за личну заменицу „ни“ и „ви“ место „нам“ и „вам“ (Левач, Жупа), а у једнини је номинатив: ја, ти, оч.

¹ Ibid стр. 93.

² Ibid, стр. 20 и 388

Акцента има четири: два дуга и два кратка. У вишесложних речи може на крајњем слогу бити само високодуг. Речи од једнога слога могу имати само или оштар или високодуг акценат.

Кад смо овако побележили главније разлике и особине српскога и бугарскога језика, да их упоредимо сад са карактеристикама које смо видели у македонском говору, те да видимо, како оне стоје према српском а како према бугарском, затим има ли чега различнога у њима и од једнога и од другога, и како је то различно према српском и према бугарском.

У македонском говору, као што смо већ видели, нашли смо, пре свега, тројаку замену „јуса“: „а“, „о“, „у“ и, осим тога, нашли смо на крајњем југозападу назално „он“, „ан“; напротив нигде нисмо нашли место „јуса“ „џ“. Даље смо нашли да у македонском говору има полувокала, али да је њихова влада јако ограничена и да се они замењују са „о“ и „е“. Још даље нашли смо да се старословенско „џ“ по правилу замењује са „е“ као што тврди Григоровић. Осим тога нашли смо да у македонском говору долазе редовно меки гласови „љ“ и „њ“, као што је опазио и забележио још Вук и као што данас тврди П. Драганов. После свега овога, нашли смо још да се старословенско „љ“, замењује са „ол“ и са „у“ (са „у“: Скопље, Куманово, Штип; у Копановаца и Пијанаца, дакле; а, као што Вук у Додатку“ тврди, има га и у Брсјака). Напоследку, нашли смо на место „шт“ и жд: I., чисте гласове „ћ“ и „ђ“ не само на северу од Скопља и Шаре где је оно редовно и несумњиво, као што вели Драганов, но и у Дабру (Лазарово Поље, Дреница, Галичник), а по

Вуку има га и у Брсјака; — 2., да онамо где, по Драганову, „ћ“ и „ђ“ нису чисти, они гласе као меко „к“ и „г“ или „д“ („кј“ и „гј“ или „кь“ „гь“.)

Кад узмемо, као што смо већ рекли, да се српско „у“, које се и данас у Македонији налази, из „јуса“ развило преко „о“, чему у прилог, поред онога што је већ речено, може ићи и факат да се „јус“ замењује са „о“, нарочито у оним крајевима Македоније, где је историски потврђено да су, при досељењу на Балканско Полуострво, били Срби¹; и, кад узмемо даље на ум, оно што Миклошић на стр. 588. свога дела „Lautlehre“ вели о гласовима „кј“ и „гј“: да очевидно стоје ближе српском него бугарском — онда имамо не само све главне гласовне особине данашњег српскога језика заступљене у јакој мери у македонском говору, него и живе остатке старог српскога језика. Ми нарочито ударамо гласом на ово све зато што та једновремена појава свију гласовних особина управо и јесте најјачи доказ за ово што рекосмо. И ако се неће или не може да узме да су то све опште старинске особине македонскога говора, онда оне бар јасно доказују, да се послужимо изразом г. Офејкова, стари и ванредно јак а снажан, духовни ауторитет Срба у Македонији².

Али ово још није све. Ми смо у македонском говору нашли неодређен начин (и у Дабру и у

¹ Србија на Бистрици, Његуш, јужно од Водена још и данас сведоче и тврде непобитно истинитост казивања Порфирегенитова да су онамо били Срби и да нису, после, сви отишли к Дунаву и Сави. — Интересна је да се баш у тим крајевима налазе и назали, којима трага у Бугарској нема.

² Macédoine, стр. 158-159

Кратову, а већ северно и да не говоримо); нашли смо прилог садашњег времена на „екъи“ и на „ћи“; нашли смо патронимички наставак „икъ“ (ић), који је такође карактеристичан; нашли смо не само северно од Скопља и Шаре но и јужно (у Дабру) прво лице у глагола на „мо“; нашли смо свуда личну заменицу ја, ти, он и прилоге и заменице: овде, овако, каков, свак, таков; нашли смо у будућем времену такође свуда, место „ште“ — „ће“ и „кье“; нашли смо акценат, опет свуда као и у српском; нашли смо, по тврђењу Драганова, по сведочанству Вука, па чак и по Верковићу, и много србизама у речнику и Брсјака и дабарских Мијака; Пољана и Кецкара. Чак и онај Прилепчанин, који је своје писмо нарочито удешавао за Офејковљевицу „Македонију“, није могао да се ослободи многих србизама, и ако се доста трудио да их се, што је могуће више, клони¹.

Једини облици удаљавају доста знатно македонски говор од српскога и приближују га бугарском: њих има мало и ретко, нарочито на југоистоку Македоније. Али, као што смо видели, и у том је делу граматике српски заступљен: од падежа смо нашли у Дабру и датив, и генетив и акузатив (и локатив стари има), а северно од Скопља и Шаре они су и чешћи и боље очувани. Шта више, видели смо да падежа има чак и у оним песмама из разлога које је Вук у „Додатку“ са-

¹ Види писмо у „La Macédoine“ стр. 127-132. и у њему речи: пријатељу, гъоа (ђоја), в старо време, такво, велиме, као, свој, најпосле, ова работа (без члана, који уопште ни овде не долази редовно), по мегю си, чудни и смешни, такво срце, кукъа, помешан, тугъина, прекор, двојица и т. д.

општио. Од глаголских облика нашли смо карактеристичан неодређени начин и прилог сад. времена; остали облици одступају од данашњег српскога, али нису ни као у бугарском језику.

Кад узмемо на ум да су облици уопште врло подложни променама, и кад овоме додамо утицај бугарскога књижевнога језика црквом, школом и књигом, не тек од 1870 године но још од 1845 године, коме утицају никаква отпора није могло давати некњижевно македонско наречје — онда нам ова појава код облика нимало неће изгледати чудна и необична, нити она може сведочити за бугаризам македонскога наречја. Напротив, кад добро проценимо поменути утицај бугарски који се још појачавао и другом страном једном: никад неспречаваним општењем с Македонијом — ми се пре морамо чудити како су се облици српски могли и оволико досад очувати у македонском говору.

А члан? — рећи ће нам можда неко. Зар тај тако карактеристични знак бугарскога језика није доказ за бугаризам македонскога говора?

Да видимо.

Ми смо могли, у овом погледу, да чинимо нека мала испитивања само на два зборника македонских песама: на Вукову, у „Додатку“, и на Јастребовљеви зборнику. Других нисмо имали при руци, а, као да остали нису ни поуздани. Уосталом, мислимо да је за ово питање, бар привремено, довољно и ово материјала колико смо га ми имали на расположењу, јер и овде вреди она изрека: „Дан се по јутру познаје“.

Ми смо имали пред собом преко сто педесет песама из три различна краја: из Разлога, из Да-

бра и из сиринићке и средске области. У њима смо нашли ово:

У 27 песама, које Вук саопштава у „Додатку“ и које имају мало јаче од 340 стихова, члан долази свега — 25 пута. Још је значајно да је већина ових случајева где члан долази, само код ове речи: твој, твоја, твоје и као (кату).

У 27 песама из Дабра, које се обично и врло често певају, члан ть, та, то долази 16 пута, члан нъ, на, но двапут, а члан вь, ва, во 15 пута.

У 94 песме, опет из Дабра које се певају о свадбама, члан долази свега 48 пута, и то: члан ть, та, то 31 пут; члан нъ, на, но 10 пута, и члан вь, ва, во 7 пута. Вредно је забележити овде још да поједине речи долазе и са чланом и без члана ть, та, то, као: први, втори, трећи, реч „ливађе“ и реч „село“.

У 8 песама из средске области, од којих је свака од по сто стихова, нисам нашао никакав члан ниједанпут¹.

У преко сто педесет песама, дакле, које имају у најмању руку око 2.600 стихова, члан свега долази 106 пута, па и то опет не пада све на карактеристичан бугарски члан ть, та, то, већ 34 случаја долазе на македонске чланове нъ, на, но и вь, ва, во, а само 72 случаја на ть, та, то².

Сад, према овоме нека читатељи суде од коликога је значаја ова појава и шта она управо доказује. Још овде не треба изгубити из вида могућ-

¹ „Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ“, И. С. Јастребова, стр. 212-232; 252-282; 408-455.

² Да ли се и колико нъ, на, но и вь, ва, во могу рачунати уопште као чланови — то нека пресуде стручњаци.

ност и вероватност непосреднога утицаја од стране албанскога језика. Факта су ова својом унутрашњом снагом толико јака, да им с наше стране, мислимо, није потребан никакав коментар.

V

ДРИНОВ И ЈАСТРЕБОВ

После познатих зборника македонских песама Верковића и браће Миладинова, о чијој смо вредности имали прилике већ поменути, године 1886 издао је Рус И. С. Јастребов „Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ“, где су изнете врло многе песме из Македоније, међу којима има и досад необјављених. Уз песме, г. Јастребов је описао и обичаје онамошњег народа, те је тим његова књига добила још већу вредност. Песме и обичаји су из призренске и пећске околине, из Поморавља и из Дабра.

Обилност и богаство материјала који г. Јастребов износи, „чудновато“ слагање свих описаних обичаја са српским обичајима, карактеристике и особине језика, слагање многих њим саопштених песама са песмама који се налазе у Вукову зборнику српских народних песама — све је то обратило на се велику пажњу у ученом свету. Услед тога, зборник г. Јастребова удостојио се досад неколиких приказа и оцена, нарочито у руској литератури. Г. г. Д. Никољски, Ровински и професор Веселовски у „Извештајима Словенскога Добротворнога Друштва“ и у „Журналу рускога министарства просвете“ донели су прилично дуге рецензије о књизи г. Јастребова. Сви су признали и истакли важност материјала који

је марљиви и савесни руски трудбеник изнео; а многе је изненадила и она светлост коју је г. Јастребов својим зборником бацио на етнографске одношаје Македоније, на језик, живот и обичаје Македонаца, јер су сад невољно морали видети да онамо у Македонији мало друкчије стоје ствари, но што су их досад износили и ученом свету представљали многи бугарски писци и агитатори за бугаризам Македоније.

То је видео и осетио и г. М. Дринов, професор харковскога университета, који се већ од толико времена мучи да увери свет како у Македонији живе „чисти Бугари“, и како је у њих само особити дијалекат, но који опет има у себи све „общеполгарске черте“. Стога је он покушао у два чланка, који су прошле године изашли у поменутиим „Извѣстія“-ма, да какогод ослаби онај утицај, остављен зборником г. Јастребова, доказујући да г. Јастребов није ништа у ствари ново изнео, а оно новогашто има да је — сумњиво!

Та два чланка г. Дринова, у којима је он изнео своје примедбе на зборник г. Јастребова, леп су оглед начина на који „објективни бугарски учени људи“ поступају у расправљању ових питања, те ће, мислимо, бити вредно да изнесемо из те критике г. Дринова неколике примере.¹

Пре свега, г. Дринов мислио је да је особито важно подсетити читатеље на раније радове неколиких писаца, који се тичу језика и етнографије Македоније, па помиње Карацића, Григоровића, Верковића, браћу Миладинове и Хиљфердинга.

¹ Да би лакше за читатеље било, ми нећемо свуда навађати страну, већ овде сумарно помињемо да су ти Дриновљеви чланци изашли у „Извѣстія“ за 1887 годину, бр. 1., 7. и 8.

Као што читатели већ знају, ми смо не само поменули нашега Вука, него смо још и ова мала разлагања отпочели њим и његовим „Додатком“. Према том може се лако судити с колико се основа г. Дринов позива на Вука. Али ми тада нисмо нешто споменули из „Додатка“ (јер му онамо није било место), а г. Дринов се баш тога дотиче: Москопољске књиге. Да је споменемо, дакле, овде.

Вук о њој вели: „Написао ју је учитељ и свештеник Данило, Грк, штампана је први пут у Москопољу пре 60 година (Вук је писао 1822 године), а 1802 године прештампана је у Млецима. У овој грчкој књизи има неколико говора: грчки, влашки, бугарски и арнаутски „...може бити да је овђе бугарски језик чистији него и у каквој дојакошњој књизи, али је грчким словима тако ружно и покварено написано, да се ни овим нико не може ползовати како треба“. Ето, шта Вук каже о „Москопољској књизи“, па читаоци нека суде сад какав је ово доказ, нарочито кад се сете да Вук у „Додатку“ сам признаје да онда није знао бугарски, што је уосталом сасвим природно, јер га онда нико није знао. Како, пак, г. Дринов злоупотребљује име и ауторитет Вука, види се из ове његове фразе: „Признавши без сваких ограда, „Москопољску књигу“ за споменик бугарски, Карацић је тим самим исказао свој поглед и на језик дебрских Словена“.

Наводећи Григоровића, г. Дринов помиње како је он (Григоровић) први указао на то да се македонски Словени деле на племена, али избегава да спомене што Григоровић наводи да оних племенских имена нема у Бугарској. Исто тако, Дринов неће да каже како Григоровић вели да је у Македонији

у употреби реч „Бугарин“ а не „Бљгарин“, а то је, као што ћемо доцније видети, врло важно.

Даље видимо да је Верковић за г. Дринова ауторитет на који се он радо позива и по коме своје „штудије“ чини. Како се, пак, Верковићев рад у правих научника цени, ми смо већ видели, те о томе нећемо овде више говорити. Али ћемо споменути нешто што врло јако карактерише г. Дринова и што показује његову објективност научну. Да би рђавоме и несолидном послу Верковића прибавио неку цену, он „вешто“ бележи како је зборник Верковићев штампан у Београду 1860 године и посвећен кнегињи Јулији! Заиста јак доказ! Само што је г. Дринов заборавио да је и зборник Милојевића штампан у Београду! Ако је, дакле, место штампања какав доказ, онда бисмо молили г. Дриноа да се позове и на г. Милојевића, који није баш тако црн грешник као што би га он хтео представити (Драганов вели за Милојевићев зборник ово: „Пјсни эти неподдѣлѣни, а лишъ худо изданы Милоевичемъ“ — Извѣстїя, 1888, бр. 2., стр. 90.).

Исто тако је зборник браће Миладинова за г. Дринова беспрекоран ауторитет. Под каквим су утицајем они, пак, радили, ми смо већ споменули, и то не по каквим српским изворима, већ по самом К. Јиречку, тако омиљеном и г. Дринову и свима Бугарима.

Напоследку г. Дринов потсећа на јеромонаха Партенија, познатога и већ поменутога бугарскога агитатора, па на завршетку помиње и Хиљфердинга. Из Хиљфердинга г. Дринов наводи реч „работу“ и предлог „сос“, и позива се на њега да су то „чисти бугаризми“. По том се лепо види колико у г.

Дринова има непристрасности, када он реч „работа“ назива бугаризмом. Г. Срећксвић је врло лепо приметио да је боље било да г. Дринов није то наводио, јер то, прво, сведочи незнање пок. Хиљфердинга, а, друго и силну жељу г. Дринова да у свем види бугаризам. Међутим те речи не само да има у свим српским споменицама, него је ено још живе усред престонице кнеза Лазара, у Крушевцу. Исто тако, неће бити да је и „сос“ „чисти бугаризам“, јер Бугари кажу „съ“ и „със“.

Кад смо се већ на набрајању ранијих радова по етнографији Македоније, да споменемо овде и Јосипа Милера кога г. Дринов „случајно“ не помиње, а који је, међутим, први од јевропских учених људи био у Дабру и своја посматрања изложио у већ поменутој књизи својој. Јосип Милер је, као лекар, био дуже времена у западној Македонији и вршио је дужност санитетскога комесара у Арбанији и Румелији. У предговору ка књизи му П. Ј. Шафарик хвали његову савесност и тачност, па се дотиче и ранијих радова, нарочито дела Ами Буеовог о коме се Шафарик овако изражава: „И ово ваљано дело, поред свих својих добрих страна, има две мане. Једна је, што марљиви и духовити писац, који се нешто сувише мало бринуо о ступњу добротe (поузданости) онога што саопштава, не даје извештај о географији ових земаља по својим посматрањима већ уплеће и туђа саопштења, стара и нова, нажалост често врло погрешна, о пределима које сам није обишао, па их са својима тако стапа да је и самом стручњаку тешко се наћи и злато од бакра раздвојити. Тиме је он, као и погрешкама друге врсте (о развученим политичким дијатрибима и да

не говоримо) своје лепо дело претворио у један магацин у коме је и прави и лажан еспап тако испретуран да савесном географу велику смотреност налаже. Друга је, што му је карта, према делу, врло празна, тако да нема ни оних топографских имена која се у књизи налазе.“¹

По Јосипу Милеру, који је у Дабру био и бавио се 1842-3 године (дакле пре Григоровића коли, уосталом, у Дабру није ни био), у вилајету *Rumili Walessi* има ових народа: Турака, Шкипетара (Арнаута), Срба, Цинцара, Грка и Јевреја. О Србима, у оним крајевима, Милер ово вели:

„Саставни део велике јевропске породице народа, од свога матерњег стабла одвојен четирвеконим притиском, непријатељским суседима и високим планинама, и опет весео, добродушан, смеон, окретан, чувајући свој жив и сујеверан словенски карактер, много слободнији од утицаја свештенства но Геге, поносит на своју историју пуну великих дела његових старих, међу којима Краљевић Марко и дуг низ српских краљева фигурише, овај народ живи у најсеверозападнијим и у источним деловима *Rum-Ilis* понајвише у равницама или предњим планинским местима. Поред словенске општине *Spiz-a* на *Triplex confinium*-у² и омањих општина у Скадру, Бару, Подгорици и Спужу, српска племена живе у источним планинама *Altin-Ilis* и *Dibbr-Sipre* у областима Струге, као и на источној обали Оридскога језера у опште, даље у долинама *Rezna* и *Prespa*, у вароши *Monastir* и његовој североисточној околини, у

¹ Ово што Шафарик говори навели смо зато што се г. Офејков често позива на Ами Буе-а.

² Јужно од Будве, код места Смилово.

равници Srebrnica, а на име у општинама, Optoŕiŕ, Œrbica (Србица?), Маhмиŕa Mrtvuca; дуж леве, источне, обале Белога Дрима у општинама Krepovik, Migoŕiz, Œuprevo, Grebnik, Zlokuŕe у најсеверо-источнијим селима пашалука призренскога, као у Jabuka, Babudoviz и Œubrelje, код Janjeva, даље у Banje, Joŕavica и Kopilika, близу Kievo... непомешана...¹

Напоследку, нека је поменут овде и познати лексикограф Ђ. Пуљевски, Мијак из Галичника, кога смо ми већ помињали, а који као да за г. Дринова и не постоји, јер га нигде не помиње. У предговору к свом речнику Пуљевски вели да речник пише македонским наречјем зато што у Македонији не разумеју бугарскога језика. Исто тако он свуда у свом речнику пише „ћ“ и „ђ“ исто онако као и г. Јастребов...

Приговоре своје на језик у песмама из Дабра које је изнео г. Јастребов, учени професор Дринов отпочиње тим што му замера употребу гласова „ћ“ и „ђ“, јер — вели — Дабрани не изговарају те гласове као Срби. После онога што смо ми већ навели о томе, мислимо да је овај приговор сасвим неуместан, јер је и од мекога „к“ и „г“ сасвим далеко до „шт“ и „жд“, а врло близу правога „ћ“ и „ђ“ које, уосталом, и у најчистијем облику живи у Дабру. То не само да тврди П. Драганов, но и домородац дабарски Пуљевски, па, као што смо видели, и Пејчиновић у свом „Огледалу“ који редовно пише „тј“ и „дј“ (изашло у Будиму 1816 г.)

¹ Ми смо намерно имена места оставили као што су у оригиналу, само смо „њ“ морали забележити са „пј“ јер у штампарији нема тога знака латиницом.

И српска „ј“ (јота) страшно боде очи г. Дринову, те вели да је г. Јастребов злоупотребљује, стављајући је и онде где, по његову мишљењу, не треба „ј“ да стоји. Ову жалбу г. Дринова врло је лако разумети кад се сетимо да бугарски језик не зна за јотацију и да има јаку тежњу нејотоване вокале место јотованих да употребљује. У Македонији је сасвим друкчије: онамо „ј“ игра велику улогу, долазећи чак и онде где га нема ни у српском, н.пр. „јужда“ место „узда“. Треће лице јединине од „бити“ увек је „је“ место бугарскога „е“, и т. д.

Али сад тек долази најлепше. Полувокали „љ“ и „њ“ — вели г. Дринов — прелазе у „о“ и „е“, „каторые межно считатьъ общеболгарскими замѣнами глухихъ“! И то је карактерна бугарска црта, додаје г. Дринов! Овако писати, значи смејати се у брк науци, јер не може бити да г. Дринов не зна да је карактерна црта бугарскога језика баш та да „љ“ не само ничим не замењује већ да га употребљава и онде где треба да је „о“ или „е“. То је и „обца“ и карактерна црта бугарскога језика. Исто тако је закон бугарскога језика да има само један полувокал, и то „љ“, а не два, као што вели г. Дринов. А, напротив, закон српскога језика је да полувокале замењује или да их просто избацује где се може без њих бити. По правилу се полувокали у српском језику замењују са „а“; дијалектички, пак, као што смо видели, има их и живих у несумњиво српским крајевима. Исто тако има, додуше ређе, примера да се стари полувокал данас у српском замењује са „е“, као што смо видели у речима „праведан“, „стегно“, „мене“, „тек“ (тѣкъмо) итд.

Није згорега поменути да се не само у крајевима граничним с Хрватском каже и „денас“ место „данас“¹⁾, но да се и у чисто српским крајевима (н.пр. у Косову) чује и „ден“ место „дан“ (бугарски је дѣнь, а дијалектички, у Црној Гори и т.д., и српски „дѣнь“). Позивање на Караџића, у овом случају, сасвим је неумесно стога што Вуков речник не представља целокупан српски језик, пошто се зна да Вук никад није обилазио источне и југоисточне српске крајеве, те отуда нема ни песама ни речи²⁾ из тих крајева. Колико је неосновано што г. Дринов сумња у саопштење г. Јастребова да се у Македонији говори и „дан“, види се по том што је он савесно и једно и друго бележио и што П. Драганов никакве сумње не види у саопштењима г. Јастребова. Да се, пак, у српском језику налази и „о“ место полувокала, сведочи то што у крушевачком округу и данас говоре „с моном“ место „са мном“. Г. Никољски је, дакле, био сасвим у праву кад је рекао да у српском језику има на место полувокала и „о“ и „е“. Он је само, на сваки начин, мало неподесне примере за то навео. У Миклошића „Lautlehre“ од кога смо и примере за српски узели (осим за „дан“) на стр. 362. наводи се, да се „у бугарском“ „на крајњем југозападу“ „ѣ“ замењује са „о“ а примери се узимљу из „Период, Списание“. Значи да се управо дабарски говор наводи као доказ да место „ѣ“ у бугарском стоји и „о“! Из саме Бугарске примера нема. И поред свега

1) Види Lautlehre, стр. 388.

2) То је један недостатак у Вукову раду, за који, разуме се, он није крив нимало, али од кога смо ми до данас имали доста велике штете.

тога, г. Дринов вели да је то КАРАКТЕРНА црта бугарскога језика, и назива „о“ и „е“ „общеполгарским замѣнама глухих“! Ако ово није ругање науци и истини, онда не знамо што друго може бити.

За замене „јуса“ (великога, Ж) г. Дринов овако говори: „Њих има три у дабарском говору. Прву је од њих још Карацић признао као „общеполгарску“? Разуме се да и остале г. Дринов рачуна као опште бугарске замене „јуса“. Па не само то, но он чак и замену „јуса“ гласом „у“ узимље да је „врло лако“ могла постати на бугарском земљишту из „о“. И тако на тај начин излази да се „јус“ у бугарском језику замењује и са „а“, и са „о“, и са „е“, и са „у“! Е, ово је зацело чисто научно! Сиromaх Миклошић и Вимазал, они баш ништа не знају о том, а још мање да је где Карацић Вук рекао да је, бајаги, замена „јуса“ гласом „а“ „общеполгарска“. Ми смо пажљиво прегледали Вуков „Додатак“, али тога нисмо нигде нашли! Биће да је то г. Дринов измислио! Ми упућујемо читатеље на оно што смо већ рекли о том, с додатком да у Миклошића нигде нема да се у бугарском „јус“ замењује са „е“, и с напоменом да се у бугарском народном и књижевном језику „јус“ правилно и редовно одмењује „џ“.

Хотећи ослабити навод г. Никољског, да је „ћ“ и „ђ“ па и „џ“ врло важан и карактеран знак македонскога говора, г. Дринов вели да се „џ“ употребљава и у старим рукописним књигама бугарским, али неће да дода да је некад, у средњем веку, и то врло дуго, у Бугарској владала српскословенска школа, о чему и он сам говори у „Архиву“ (IV В., 4. св.), и да су српскословенске књиге биле скоро свуда по бугарским црквама. Позивање на Карацића

је сасвим неосновано зато што Вук говори само о говору у Разлогу. Напомињемо још да знака „џ“ нема ни у Вимазала, и да га нема ни у данашњем књижевном језику бугарском. Што се тиче гласова „ћ“ и „ђ“, ми смо већ рекли како та ствар стоји, али морамо поменути како се г. Дринов чак и овде труди да докаже како умекшаногa „к“ и „г“ које за једну малу нијансу одступа од „ћ“ и „ђ“ има и — у бугарском! Боже мој, шта ти нема у том јадном бугарском језику који г. Дринов скраја и — измишља!

Даље, за г. Дринова је „т“ у трећем лицу једнине сад. времена „љубопитни архаизам бугарскога језика“! Као да у српском језику тога никад није било, и као да ни данас у српском језику треће лице једнине сад. времена од глагола бити не гласи „јест“ или „је“! У бугарском, као што је познато оно гласи „е“, а исто је тако познато да ни у других глагола у бугарском језику, у трећем лицу једнине, нема „т“.

Говорећи, напослетку, како су у дабарском говору погубљени падежи, г. Дринов вели да и они што су остали „кое-гдѣ“ одликују се сасвим бугарским карактером. Дабогме да он за то примере не наводи, већ само указује на „бугарски“ наставак заменица „его“ и „ого“ који се, бајаги, јавља у свим бугарским говорима. Да наведемо ми неколико примера, па нека цене читатељи какав је карактер у тих падежа. Врло честе примере вокатива изостављамо сасвим, па дајемо само примере за друге падеже: „крени си фес над око“ (стр. 212); „изврте је роци од рамена“, „немам брата“ (стр. 214); „деверче, младо деверче, можеш ли коња да играш?“ (двапут

у истој песми стр. 216.); „изедоје брза коња, брза коња Душитрага“ (стр. 220.); „му направи ковчег од Јалдаза“, „што имаше ђаче до два брата“ (стр. 224.); „Без коња, без коња“ (стр. 225.); „в бело ме платно завила“ (стр. 226.); „јафна коња пауна“, „баба мене колач, ја колач попу“, „мечка тесто ваљаше“ (стр. 231.); „не трепоти коње“, „до попа Ђорђија“ (стр. 409.); „тако ми Бога, мој господине, ем да ми најеш убаво момче“ (стр. 411.); „ток је јунак од голема рода“ (стр. 413.); „коде везат свекру бела кошуља, а свекрве, а свекрве копринена скутина, а деверу, а деверу копринена мафрама“ (стр. 416.); „свекру си на skut редеше“ (цвеће, стр. 417.); „девојка се Богу помолила“, „змија ми Бога молеше“ (стр. 419.); „да наберат дробнана бисера, да нанижет јунаку на капа, да нанижет коњу на грива (још двапут и истој песми, стр. 423.); „огрејала месечина куму на колону“ (стр. 426.); „да наберет дрва крај Дунава“ (стр. 431.); „просто да ти је синко-ле, од мене и од Господа!“ (стр. 436.); „умејала, умејала невеста свекра да послужи“ (стр. 445.)¹

После свега овога, без сумње, јасно ће бити за свакога зашто Бугари, за толико времена, не нађоше ни једнога Вука, и зашто они ни до данас, после толико времена, научно не изнеше и не израдише правила свога језика. Овако се може оглашавати лако све као „общеполгарска черта“, а онако, богме, не може. И докле год Бугари буду терали политичке спекулације с језиком, дотле се у њих не може лавити ни Вук ни Даничић. У њих су, у таким приликама, могући само господа Дринови, којима је и

¹ Обычаи и пѣсни Турецкихъ Сербовъ, И. С. Јастребов.

српски народни јунак, српски краљевић, син српскога краља Вукашина, Краљевић Марко — Бугарин!

Сад да споменемо и коју Дриновљеву примедбу односно песама и обичаја. И ту ће бити овако исто забавних ствари.

И ако чланци г. Дринова носе наслов: „Неколико речи о језику, народним песмама и обичајима дебрских Словена“, он је обичаје прешао сасвим ћутке. Разлог зашто је то учинио није мучно погодити. Ми овде свраћамо само на њ пажњу, па нека читатељи сами суде о значају те појаве.

Одмах у почетку овога одељка г. Дринов се окреће против г. Никољскога и против г. Љ. Стојановића који је у „Архиву“ (В. IX, св. 4.) донео приказ Јастребовљева зборника, упоредив га са Вуковим песмама и са неким Милојевићевим. Г. Дринову је непријатно било чути да су то српске песме, па вели како су господа заборавила на ранију довољно богату литературу по том предмету, у којој се многе од Јастребовљевих песама налазе, разуме се, зову бугарским. Он из те литературе, на коју се редовно и позива, помиње, осим зборника браће Миладинова и Верковића, још и зборнике Чолакова, Качановскога и Безсонова.

Нека нам је допуштено да кажемо реч две уопште о тим зборницима „бугарских песама“. Сви зборници песама, који су у литератури познатији и на које се обично позивају, а чије песме Бугари присвајају себи, имају једну важну и карактеристичну црту: сви су они, постанком песама, из Македоније, Старе Србије и Шоплука. Та околност, заиста, мора пасти сваком у очи да Бугари, или зато што онамо песама нема, или зато што их је

мало, или зато што су оне, поред тога, може бити, још и другог језика и карактера — врло ретко или никако не износе песме и народне умотворине уопште из Бугарске, из центра њихова живља, из средине која им даје основе за њихов књижевни језик, из дунавско-балканских земаља, источно од Искра и северно од јужних огранака Балкана — из околина, дакле, које су неспорне и у којима је и најчистији бугарски живаљ. А познато је да баш тако треба радити и отуда почети проучавање и изнашање народних умотворина. Зна се како је радио, н. пр., Вук. Отуда, што је у њих сасвим друкчије, долази једна забуна, једна непоузданост која сакати и непоузданим чини сваки научан рад и оних људи који су далеко од сваких аспирација националних. Отуда долази да Бугари, желећи и сами показати оно богаство народних умотворина које је из српскога народа изнео Вук и други, а које још није исцрпљено, прилазе послу сасвим ненаучно и лако, па, купећи песме и народне умотворине из спорних земаља, које се језиком и обичајима несумњиво разликују од њихових чисто бугарских земаља, по сведочанству писаца и људи који врло блиско Бугарима стоје, као н. пр. Жиречек, дотерују их и кваре према језику страном тим земљама. Напоследку, отуда долази да наука не може да чини тако потребна и тако неопходна сигурна упоређења језика и обичаја по разним крајевима балканских словенских земаља.

И поменути зборници Качановскога и Чолакова су из истих крајева: први из Шоплука, а други из Ниша и Ћустендила. О њихову научном достојанству ево како се изражава човек, који за цело

не штити никакве српске аспирације: „У Чолакова су песме издане „небрежно и худо“. Западно-бугарски зборник Качановскога је готово искључно шопски ... само се мора врло жалити што у овом академском издању има необично много погрешака, јер В. Качановски је очевидно рђаво записивао своје песме“ (П. Драганов, Извѣстїя, 1888, св. за март, стр. 169).. Драганов ове зборнике ставља у исти ред у који долазе и Милојевићеви. Дабогме да то г. Дринов нигде не казује, а позива се на њих као на најсигурнија и најпоузданија сведочанства. Он само сумња на Милојевића и на — Јастребова!

Да се, пак, види још један пример поступања г. Дриновљева у овим питањима, ми ево наводимо један оглед како он цитира друге писце.

Г. Љ. Стојановић, у својој рецензији, није обратио пажњу на језик песама Јастребовљева зборника, те је зато г. Јагић, уредник „Архива“, додао г. Стојановићевој рецензији ову примедбу од своје стране:

„Г. референт пропустио је да ближе додирне језичку страну материјала у горњем делу, а међутим књига г. Јастребова и у овом погледу нуди много значајнога. Саопштене песме могу се, по језику обележити од чести као српске, од чести као бугарске (македонско-бугарске), али опет остаје један не мали део песама у коме се језик не може друкчије карактерисати но као прелазни дијалекат од српскога к бугарском, или као једна мешавина бугарскога и српскога. На врло много се места опажа претежност српскога у лексикалном и фонетичком (речник и гласови) погледу док ремећење (Störungen) облика издаје блискост бугарског језика. Врло би важно било до-

знати да ли је тако и у обичном говору оних крајева, или је то просто ограничено само на песме. Зато, у име науке, која је далеко од патриотских аспирација и панбугаризма и пансрбизма, усуђујем се подсетити поштованог писца [Јастребова] на обећање у предговору дато, "јавно га замолити да би нам што скорије пружио и огледе праве народне прозе из оних крајева у облику народних прича, пословица и т. д."¹

Г. Дринов у свом поменутом чланку (другом) на стр. 344. овако предаје ову г. Јагићеву примедбу: „Пријатно нам је било видети у примедбама г. Јагића мишљење, које је сасвим слично (совершенно сходный взглядъ) нашем о овим песмама. Г. Јагић дели ове песме на три категорије: бугарске (по нашем: дебрске), бугарско-српске (по нашем: средске, подгорске и у неколико гиланске) и српске (по нашем: пећске, косовополске и призренске)“.

Читатељи сад имају пред собом цело г. Јагићево мишљење и цитат г. Дринова, па нека суде сами.

Напоследку, да споменемо како г. Дринов поступа и с Вуком, кад у њему чега непријатнога за себе нађе. Познато је како Вук саопштава да се на Цетињу разговарао с два Дабранина, и шта он вели о томе. Г. Дринов, да би побио значај овога Вуковога саопштења на стр. 17. свога првога чланка вели како су се онда многи Бугари издавали за Грке, а често и за Србе, па додаје да „к таквим субјектима ваља прибројати и она два Дабранина

¹ Нешто од овога, разуме се, опет мало, дао је већ, као што смо видели, г. Драганов који је обраћао пажњу и на обичан говор.

што су с Вуком разговарали и уверавали да у њиховој земљи живе Срби“. И у примедби: „Господа Милојевић, Срећковић и њихови последници придају велику важност овоме извешћу, не обраћајући пажње на то да се Вук сасвим друкчије изразио о језику „Москопољскога споменика“.

На ово ћемо ми само толико приметити да је Вук „Додатак“ свој писао 1822 године, а да је ово казао после двадесет и тридесет година, кад је очевидно и више и боље знао много што шта. После ове мале примедбе, ми ћемо пустити самога Вука да говори. Он о тој ствари говори на два места: у свом „Ковчежићу“ и у свом „Рјечнику“. У „Ковчежићу“ на стр. 1. читамо ово: „Управо се још не зна докле Срба има у Арнаутској и Македонији. Ја сам на Цетињу разговарао с двојицом људи из Дибре, који су ми казивали да онамо има много српскијех села, по којима се говори онако као и они што су говорили, т.ј. између српскога и бугарскога, али опет ближе к српском него к правој бугарској“. А у „Рјечнику“, код речи „Дибра“, читамо опет ово: „Ја сам на Цетињу видио два човека из Дибре, који су доста добро говорили српски, само што су у гдекојијем ријечима заносили на бугарски, и казивали су ми, да онамо има много села, по којима људи говоре онако као и они и зову се Срби као и они што су говорили да су“.

Је ли ово „просто извешће“, или су то важна саопштења, основана непосредно на фином уху неумрла Вука — нека суде сами читаатељи по речима Вуковим, а не по саопштењима г. Дринова.

Самим песмама ми се овде не можемо дуже бавити, него ћемо истаћи само две-три ствари. Сва

три рецензента: И г. Никољски, и г. Ровински, и г. Стојановић сложено су нашли у зборнику г. Јастребова двадесет и једну песму које су особито занимљиве, вредне нарочите пажње и — сличне с песмама Вуковим. Ту страну, наравно врло карактеристичну, хоће г. Дринов да ослаби тим што вели да многих од тих песама (опет не свих) има и у досадашњим зборницима бугарских народних песама. Колико тај приговор г. Дринова вреди, види се јасно из онога што смо рекли о месту постанка оних песама које се у поменутих зборницима налазе, јер кад се то само узме на ум, а то се узети мора, онда ће изаћи да је то што се оне налазе и у оним зборницима сасвим противан доказ ономе што би хтео г. Дринов да докаже, т. ј. да су оне бугарске само по томе што тако стоји на насловима оних зборника. Добро је овде још и то имати на уму, што све те песме певају време и догађаје кад су у целој Македонији владали Срби (14. и 15. век), даље, што су све те песме постанком својим из области старе српске државе и, треће, што су главни јунаци тих песама српски краљеви и краљевићи, српске војводе и властела, па, напоследку, и четврто, што су, по сведочанству Вука, и сами Бугари признавали док нису тим почели терати спекулацију: да су то српске песме па после побугарене (т. ј. језик у њима искварен). Осим свега овога, не треба изгубити из вида ни ту важну околност да се у тим истим крајевима скоро сви обичаји скупа (не поједини, што је врло важно) налазе у пуној снази онако исто као и у оним крајевима из којих је Вук изнео обичаје српског народа (не потпуно, као што се види из књиге „Живот и обичаји српског народа“, штампане после његове смрти,

сређене из посмртних хартија, на којима је било још наслова с неиспуњеном садржином). Ма колико г. Дринов и г. Кулаковски потцењивали вредност тих обичаја, као обележја народноснога, они ће ипак остати као врло важне карактеристике тих крајева, у толико више што непобитно стоји, да Бугари, н. пр., на славу врло попреко гледају и труде се да је сузбијају свим могућим средствима, бајаги зато што „тај обичај није признан православној цркви“, као што вели г. Дринов, и чиме он хоће да објасни војевање бугарскога свештенства противу славе („Извѣстїя“, 1887. бр. 11—12, стр. 556). По том би тумачењу изашло чак још и то, да Срби, стога што славе, нису добри православно хришћани, ма да у њих католичке и протестанске пропаганде никад није било као што је у Бугара има и данас, и ма да се српска деца и српска омладина не уче по мисионарским заводима à la Роберт-Колеж у Цариграду, као бугарска и данас што чине.¹

На једном месту, говорећи о песми „Женидба Ђорђа из Трговишта и Власи“, г. Дринов вели како је ту г. Јастребов измислио „извѣстнїи румунскїи городъ въ Валахїи“, а међутим, вели, ту је реч само о „трговишту“, т.ј. о месту где се тргује и које се бугарским језиком тако зове! Да ли је ово баш овако, или ће бити мало друкчије, нека пресуђују сами читаатељи, а ми ћемо тек споменути да се у средњем веку данашњи Нови Пазар звао Трговиште,

¹ Позивање Дринова на Вука, да и у Бугара има славе, опет је само једна његова мајсторија, јер Вук каже (у „Животу и обичајима“, сар. 71.) само за „Бугаре“ око Тимока да славе сви Никољдан.

о чему се г Дринов може уверити и од г. Јиречка (Die Handelstrassen und Bergwerke, стр. 53.).

А сад да се, за часак, растанемо с г. Дриновим, па да се окренемо на другу страну.

VI

БЛЪГАРИН, БУГАРИН, БУГАРШТИЦА.

Ми смо на једном месту, у низу ових наших разлагања, имали прилике споменути да се Бугари називљу увек „Блџгарима“, што је, уосталом, и сасвим по закону њихова језика који „лџ“ увек оставља без икаква замењивања и претварања. Српскога језика, пак, правило је да се „лџ“ замењује гласом „у“, те зато у нас реч „Блџгарин“ гласи „Бугарин“. Том приликом ми смо споменули и то како се Бугари љуте кад их ко зове тако, а не „Блџгарима“, као што се сами зову. Откуда ово нерасположење „Блџгара“ према „Бугарима“, тешко је поуздано казати, премда је слободно домишљати се да оно долази отуда што речи: „бугар“ и „бугарити“ имају доста ружно значење у српском језику. Ми, разуме се, мислимо да је ово нерасположење Бугара према речи „Бугарин“ неупутно и основано на лажном осећању националне сујете, нити бисмо ми то овде и помиљали да ова реч не стоји у вези са темом којом се бавимо, и да не стоји прилично велика вероватност да је реч „бугар“, „Бугарин“ и „бугарити“ могла постати и сасвим од друге речи која никакве везе нема са именом народа бугарскога, дакле са речи „Блџгарин“.

Ма колико се чинило да је ово ситница једна, ми ипак мислимо да је ствар доста важна и да се тиче не само постанка једне прости речи но и — порекла српских народних песама. Осим тога, стицај разних прилика око ове се речи тако сложио да је и за историју важно претрести свестрано постанак и значење ове речи, тим пре што се она, ево, плеће чак и у — политику и шовинистичке тежње Бугара. Стога ћемо ми изнети овде наше мишљење о овој ствари, остављајући да суд о томе после изреку људи који су се и дуже и више бавили питањима ове врсте.

Да реч „Бугарин“, а нарочито реч „бугар“ од које је прва и постала наставком „ин“, има у српском језику и значење којим се не бележи име народа, то је ствар несумњива. За реч „бугар“ имамо о том сведочанства и у Вука и Даничића „Речнику“. У академском речнику код речи „Бугар“ вели се да она значи што и „Бугарин“, име народа, а по том и: свинче. Ово друго значење је у Боци. За прву реч „Бугарин“, у истом речнику вели се да значи: 1. име народа, — 2. презиме или управо надимак место презимена, и 3. мушко име. У народним песмама има „бугар-кабаница“ испод које често сине скерлет и кадива; затим има у једној песми из Приморја („Slovinac“ за 1882, бр. 14.) да се Милош назива „Бугарином једним“ који се научио јести из таса дрвенога и пити „влашке бундурије“, па онда у зборнику Вукових песама (2. књига): „Ид' одатле, црни Бугарине! — да с' донио бугарску копању, ако бих ти и усую вина; за те нису чаше позлаћене“. У Србији има: „Бугарине“, место под виноградима у округу шабачком — „виноград у Бугаринама“; „Бугариште“, место

под ливадама у крушевачком округу; „Бугариновац“ село у срезу добричком округа топличкога. Нај-после у Приморју и Хрватској од 16. века долази: 1. глагол „бугарити“ у смислу „запевања“, „јадања“: „Од свуда се вика чује, од свуда се помоћ пита, свак бугари, свак болује, свак у страху свом мах-нита“. (Палмотић); — 2. именица „бугарштица“ у значењу „тужбалица“, „жалованке“ и просте народне песме: у Хекторовића „бугаре“ рибари песме.

Из овога свега јасно је да у српском језику речи: „Бугарин“, „бугар“, „бугарски“, „бугарити“ и „бугараштица“ долазе у значењу које је врло тешко, без велика натезања, довести у свезу са значењем имена народнога. Рекао бих да ови примери показују да у Даничићеву речнику нису ни сва значења речи „Бугарин“ јасно обележена, и ако значење под 2. унеколико наговештава оно значење што је у оној песми из Приморја и у оној код Вука. Значења сва ова, мислимо, могу се поделити у ове три групе: у значења која су у вези с именом народа; у значења која бележе простоту, нискост рода и положаја друштвенога, и значења која бележе тужење, жаљење, запевање. Имена места која су постала очевидно од основе „бугар“, рекао бих да упућују на везу са другом групом значења (нискост рода и положаја), јер не бих знао како би се она могла довести у везу с именом народа, кад се узме на око њихов географски положај.

Природно је сасвим да се после овога питамо: како су и откуда ова друга значења могла постати?

На ово питање није лако одговорити. Да је оно тешко, доказује и та околност што су се око

одговора на њ мучила већ четири великана науке: Миклошић, Даничић, Богишић и Јагић. Колико ми, као лајци, можемо судити у овој ствари, чини нам се да ниједан од њих није био срећан дати објашњење или разрешење питања тако, да би оно могло природно и лако објаснити сва горња значења. Тако је питање ово и сад отворено. Али на њега се мора ипак одговорити. Ми признајемо да приступамо к њему с неком зебњом; јер какво јемство и каква вероватност да ћемо ми ту што помоћи, кад се и такви великани науке као што су Миклошић, Даничић, Богишић и Јагић не сложише и у мишљењу разиђоше? Заиста, врло мала! Али дешава се да и мали гдешто могу помоћи, ако не баш самом расправом питања, а оно бар — подстицајем и свраћањем пажње на понеке ствари на које велики каткад забораве или из вида испусте. Није немогућно да то буде и овде. Хоће ли га бити, не знамо; али, мислимо, покушати неће бити грешно...

Г. Срећковић је у своме „Чеславу“ изнео мишљење да речима „бугарштици“ и „Бугарину“ ваља тражити постанак и значење у латинској речи *vulgaris*: прост, простачки, сељачки. По његову тврђењу, у речима „бугарштици“ и „Бугарину“ исто је то значење, и зато он несумњиво држи: 1. да реч „Бугарин“, као име народа, нема никакве везе са горњим речима; — 2. да је оно објашњење најприродније и да се њиме тумаче сва остала значења у основи „бугар“ у српском језику. Морамо исповедити да основну мисао овога објашњења сматрамо као срећну, и да нам се чини да она и више и боље објашњава много од онога што у овом питању ваља разјаснити. Ми бисмо само рекли да она опет не

може све објаснити — бар не онако лако и природно, као што неке појаве, по нашем схватању, заиста и објашњава. Ми ћемо стога покушати да овде изложимо основну мисао г. Срећковићеву с неким нашим допунама и да, у потврду њену, обратимо пажњу на неке чињенице на које г. Срећковић или није никако обратио пажњу или их је тек лако само додирнуо. Његове од наших мисли нећемо овде одвајати, јер свак после упоређењем може видети има ли и какве су разлике између г. Срећковићевих мисли и разлога и наших.

Пре свега, морамо свратити пажњу на ту важну околност, да се речи „бугарити“, „бугарштица“ и „бугари“ јављају у Приморју и Хрватској — у крајевима, дакле, у којима је основа „бугар“ могла постати од *vulgaris*, од честога и живога додира с латинским елементом, под чијим је утицајем наш народ у оним крајевима очевидно био и који је чинио свакако културно виши елеменат. Даље нам се чини важна и та околност што се прве две речи јављају тек од 16. века у оним крајевима, дакле баш од времена у које пада развој далматинске књижевности и угледање њено на просте, народне песме. Осим тога, ове речи у другим крајевима не долазе, а у народним песмама Вуковим и онима у Приморју имају значење „простога“, „нискога“ — „бугар-кабаница“ и „Бугарин“ који једе из таса дрвенога и пије влашке бундуре. Даље, оба ова примера, као и поменута имена места у којима је основа „бугар“ указују на прост пастирски, сељачки живот — „Бугарине“, „Бугариновац“, „Бугариште“. Напоследку, и географски положај ових места пре говори за близину и везу с

дубровачким и другим латинским колонијама но за близину и везу с именом народа бугарскога.

У овом тумачењу, као што се види, има нешто и од онога што је Миклошић овим поводом рекао: да су Бугари у Срба и Хрвата, који су више били ратници, били пастири, и да је с њих пренето име на простоту уопште. Разлика је само у томе што ми мислимо да је боље и ближе узети да је то изведено из речи *vulgaris*. Свакојако није без значаја што је и Миклошић опазио, да „бугарити“, „бугарштица“ „бугар“ стоји у вези са простим, пастирским и сељачким животом. Примедба Јагићева, да би у том случају ваљало пре очекивати реч „влашита“ од „Влах“, не може, по нашем мишљењу, опстати већ по томе што су обе речи могле једна другу замењивати и што горњи пример из оне приморске песме очевидно показује да има везе између оба израза: „Влах“ и „Бугарин“; а не треба сем тога, заборавити и то да су се словенски прости становници могли називати овим другим именом, док је оно прво, „Влах“, везивано било више за романизоване староседеоце: могла су, дакле, бити два различна извора за две врсте проста становништва.

Према томе ће Даничић имати потпуно право, кад вели: да је САСМА ТЕШКО ВЕРОВАТИ ДА СУ РЕЧИ „БУГАРИТИ“ И „БУГАРШТИЦА“ МОГЛЕ ПОСТАТИ ОД ИМЕНА НАРОДА БУГАРСКОГА; јер, ако је и истина, да се српска народна поезија кретала од југоистока на северозапад и да постањем својим стоји у вези с временом и местом првих великих сукоба с Турцима — Марицом и Косовом — истина је и то да нимало није сумњиво за народ и народну песму ко је ту борбу највише водио, који су и чији су јунаци ту

мегдан с Турцима делили, које на Марици погинуо и пропао, а ко на Косову царство изгубио. Мучно је и сасвим неприродно мислити да ће цео низ добро обележених, оцртаних и онако дивно опева-них јунака српске народне песме, са живом и богатом историском везом, каква се у нашим песмама огледа и по самом истраживању г. Јагића („Архив“, В. V., књ. 3., стр. 454—5.), уступити и заборавити се пред — даљином и правцем места где су се оне битке и борбе водиле. Исто је тако мучно и неприродно мислити да би се тај један, много ситнији и неважнији моменат, памтио и знао само у Приморју и Хрватској, а да, нпр., о њему нема никаква трага у Босни и Србији, тим пре што се зна сасвим насигурно да су наше епске песме и песме о Краљевићу Марку изворно српске и да су од њих и Бугарима и Румунима прешле (види о том и поменуто место у Јагићеву „Архиву“), о чем, као што смо у Вукову „Додатку“ видели, и у самих Бугара још живи традиција и успомена. Сумње, дакле, у том погледу није било и није могло бити ни за народ српски, ни за суседе његове којима је он песме своје позајмио.

Што се тиче оне песме из зборника Богишићева под бр. 40, коју г. Јагић наводи као доказ да „бугарити“ и „бугарштица“ стоје у свези с именом народа бугарскога и у којој имају ови стихови:

И бјеше ти се повратио ка лијепом Бугарији,
Ка лијепом Бугарији, к шурам својим Уговићем,

не треба изгубити из вида да је та песма баш из Дубровника, као ни то да није потврђено је ли то

била збиља народна песма или је вештачка¹. Напослетку кад би, рецимо, у народу ти крајеви сматрани као бугарски и као „Бугарија“, како да се онда не очува спомен о том у песми или језику оних крајева наших који су ближи поменутих разбојиштима, и који су, према томе, боље могли знати и спомен сачувати о томе?

Позивање, напослетку, г. Јагића² на Мусакија чини нам се опет неосновано, прво, стога што сам Мусаки каже како је онамо била Доња Србија, па онда тек додаје „звана Бугарска“ (тако каже на четири места, по наводу г. Јагића, а на три вели просто: „Vulgaria“); друго, стога што сам Мусаки није баш најпоузданији сведок; треће, што је на западу та реч врло неодређено употребљавана и — четврто, што се један стран писац и у страним, западним, изворима употребљена реч, никад не може наводити као доказ да је што и у самом народу српском тако било, т.ј. да је она земља звана „Бугарском“. Ми смо већ указали на то, како баш усред Македоније ни данас нимало и никакве сумње у народу нема где је Бугарска, као и на то да онамошњи народ Бугаре зове сасвим друкчијим именом — Шоповима.

Сва ова факта и чињенице казују, чини нам се јасно да се значења простоте која несумњиво постоје у речима „бугар“, „Бугарин“, „бугарити“, „бугарштица“, најбоље и најприродније објашњавају везом с латинском речју *vulgarus*. На основу тога

¹ В. Богишић, Народне Пјесме из старијих, највише приморских записа. Београд, 1878, стр. 2. и 109.

² Archiv, V. IV, књ. 2, стр. 242.

и ми, с г. Срећковићем, држимо да им у њој ваља постанак у српском језику и тражити¹.

Али ми смо видели да у речи „бугарити“, осим значења „певати прости, народне песме“, има још и значења „запевати“, „јадати се“. Тако исто видели смо да реч „бугарштица“ не значи само просту, народну песму, но и тужбалицу, жалованку. Како сад ово да се објасни? Где овоме постанак ваља тражити?

Г. Срећковић ово значење објашњава на исти начин, т.ј. да су бугарили бугарштице простаци, робови који веселе песме нису могли ни певати. Овде бих се ја разишао са г. Срећковићем и рекао да ми се не чини ово објашњење добро, нарочито кад се узму на ум неке чињенице које несумњиво стоје. Зна се, н.пр., да све наше епске песме имају неки тужан, жалостан тон који се сваки пут опажа при слушању гуслара. Све то објашњавати тим, да су те песме певали робови, не би било природно.

Мени се чини да би ову страну значења у поменутих речима природније било објашњавати довођењем у свезу песама народних са — богомилима, премда не поричем да су на то утицаја имале и прилике српскога народа у времену у ком се обично замишља постанак наших народних песама (маричка и косовска пропаст, превлађивање Турака и потчињавање њима). Уосталом могла су оба момента деловати, па, вероватно тако је и било. Ја се овде, разуме се, не могу дуже упуштати у расправљање о утицају који су богомили могли вршити на наш народ и његову поезију, али ћу истаћи то да је тај

¹ Упореди с овим: Будинџ, Бџдинџ, Видин.

утицај свакојако морао бити велики и да су они захватили били нарочито корена у нижим слојевима друштва. Трагове које од њих налазимо и данас у Босни (на њих је, колико знамо, указивао пок. Хиљфердинг и г. Ст Новаковић), а у Македонији још више (Бабуна планина; Бабуни, род један; Богумили, село под Бабуном планином), показују да је тај утицај морао бити велики и јак. Зна се каква је њихова етика и догматика била и како су они гледали на весеља, песме и задовољства на земљи.

Ако би овај одговор могао уопште задовољити као што се мени чини да може, онда би нам остало још само да објаснимо: откуд баш у Приморју да се сачува значај тих простих песама као тужбалица?

По моме мишљењу, узрок или разлог овоме ваља тражити у ондашњем развоју и правцу дубровачко-далматинске уметничке појезије. Нигде народна песма није била тако близу поред вештачке песме као у Приморју; нигде на другом месту поређења и узајамнога утицаја између њих није могло бити сем у Приморју; нигде разлике међу њима нису могле бити тако опажене и забележене као онамо.

Ради бољег објашњења, нека ми је слободно навести о дубровачко-далматинској књижевности ово што иде:

„Књижевност коју назвасмо именом дубровачко-далматинскога хуманизма, почела се у другој половини XV, доспела је до цвета на крају XVI, а опала је XVII века. Она се развија у далматинским приморским градовима, а поглавито у Дубровнику, у ком је најбоље негована и у ком је имала највише заступника. Она се радила на три језика: на латинском, талијанском и народном. Латинским се, осим

песама, писало оно што је било намењено свету и науци, народним се писала појезија на весеље и радост песницима и дружини пријатеља њихових, а талијански се мало ређе употребљавао као и латински. Ова књижевност има особит карактер, који нам ваља посебице објаснити. Она, ако и јест, нарочито позније, црпила из извора народне песме наше, опет се није из ње развила...“

„... У најновије време је В. Јагић довољно осветлио, да су италијански следбеници Петрарке и онога правца песничкога коме је он био представник, били узор нашим песницима“ (далматинским) ...

„... Као да се велико чување странскога правца, размера и духа свуда било поколебало, те видимо у том поступном примицању к својему корену и и П. Хекторовића (1487—1572), из Старога Града на Хвару. Он је знатан по томе што је најстарији од кога имамо забележене три народне песме. Противно обичају поносителе властеле онога доба која је обично много држала на своје рођење, он је, како се приповеда, врло радо заметао разговор с простим народом, и особито с рибарима. И доиста, понајзнатније му је дело „Рибање“¹.

Хекторовић, као што се зна, први је који говори о бугарштицама. И према свему овоме, мислимо да је сасвим јасно оно што он вели: „Рецимо по једну... бугарштицу средњу... да српским начином...“ Прост „српски начин“ је, дакле, био да се песме народне тужним гласом певају...

¹ Ст. Новаковић, Историја српске књижевности, друго издање, стр. 124, 131, 133 и 134.

У Македонији, такође, реч „Бугарин“ чује се најобичније у овом чисто српском облику. Ређе се чује „Болгарин“, а бугарски облик „Бљгарин“ не чује се у народу никако. Зато имамо три важна сведока: Григоровића, Драганова и онога Прилепчанина кога Офејков наводи у свом полемичком зборнику „La Macédoine“. Драганов изреком назива облик „Бугарин“ општим македонским обликом.

Питање је сад откуда ова реч у Македонији и да ли јој постанак ваља тражити у облику „Бљгарин“ или у — *vulgarus*?

Да она није постанком својим домаћа, већ да је са стране доцније унета, мислимо да је несумњиво; јер ако би она била домаћа, т. ј. од имена народа онога који је покорио Словене у Мизији Доњој, и ако би се њом још од почетка на дому обележавала бугарска народност, онда би она морала гласити у бугарском облику, дакле — „Бљгарин“. Тако општи и тако обични српски облик „Бугарин“ не би се никако могао очекивати, кад би словенско становништво у Македонији било бугарско и кад би постанком својим ова реч стојала у свези с речју „Бљгарин“, пошто је неприродно и немогућно да се један део народа зове једним именом, а други другим, и то баш у облику сасвим противном законима језика бугарскога, а сасвим истоветном с обликом какав за то постоји у српском језику.

Према овоме, и према том што у Македонији народ Бугаре зове Шоповима, јасно је да се и македонској речи „Бугарин“ мора тражити постанак у некој другој речи. Што се нас тиче, ми мислимо да ће и њој бити постанак из речи *vulgarus* на исти начин као и српској, и да је дошла са запада, јер

да узмемо да је просто прешла из српског језика, не би нам допустио ни г. Офејков, пошто се зна да облик „Бугарин“ у српском језику датира, према споменицима, од 14. века, а то би већ, по г. Офејкову, био доказ да од тога доба не би он могао никако ухватити тако јака корена у „бугарском народу“ Македоније — пошто би то, ако ништа друго, значило да је ауторитет Срба био врло јак.

Споменућемо, напоследку, овде још једну околност која је у свези с речју „Бугарин“ у Македонији. На западу, у средњем веку, богомили су се звали и *Bugri*, па исту реч налазимо и у једнога нашега писца из прошлога века (Ј. Кавањин)¹⁾. Да су они били у Македонији врло јаки и у живом додиру са западом, као и да су највише корена имали у простом народу који је онамо у планинама живео пастирским животом, то је познато, а на то указују и поменута имена: Бабуна, Бабуни, и село Богомили²⁾.

1) Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, svezak 3., стр 718.

2) У свези с овим нека је споменуто још како Димитрије Хоматенски, архијепископ оридски, Грк, пише нашем Стевану Првовенчаноме, на грчком, и вели му: да „бугарски језик не зна шта је то биће, природа, јединица, ипостас, већ њих само има ромејски“, — па му сигурно зато и пише грчки. Види, даље, и „Архив“ IV В. 4. књ. чланак Васиљевскога; „Ко је основао друго бугарско царств (Ασέπᾱ), о употреби речи „Бугарин“ и „Бугарија“ у Византинаца. Чини ми се, кад би се прибрани и оценили сви примери ових речи у Византинаца, нашло би се: да у средње-вековном грчком горње речи врло често значе простоту и пастирски живот, те да је, према том, врло погрешно при преводу давати им само значење имена језика и народа бугарског. Пример из писма Хоматенскога Стевану Првовенчаноме, рекао бих, јасан је доказ за то.

VII

МАЛО ИСТОРИЈЕ.

У већ више пута наведеној књизи секретара бугарскога екзархата Офејкова, „La Macédoine“, има један нарочити одељак, посвећен историји и историским везама Срба и Бугара с Македонијом. Тај одељак носи наслов: „Да ли су Срби имали колонија или каквога ауторитета у Македонији пре 13. века? Како су се звали Словени македонски пре овога времена?“ Не треба ни да казујемо да, по мишљењу Офејкова, Срби никаква ауторитета у оним земљама нису имали до 13. века; да они почињу наступати у Македонију тек од краја 12. века, али сасвим безуспешно, и да су се македонски Словени до 13. века звали Бугарима.

Да загледамо мало у историју и да видимо да ли је баш све то тако како нам прича г. Офејков.

Пре него што пређемо на саму историју, да се задржимо мало на имену Србин, јер је г. Офејкову угодно било рећи да су Срби своје народно име добили од латинске речи *servus* (роб), доводећи у везу с тим и „цревље“ — обућу робова!

По П. Ј. Шафарику¹, најстарија општа имена за словенске народе су Винди и Срби. Првим именом су Словене називали странци, нарочито Немци, а друго је име било домаће, т.ј. њиме су се називали сами Словени. Најстарији траг овоме имену налазимо у Плинија и Птолемеја, и то у сасвим чистом облику *Serbi*, *Serboi*, *Sirboi*. Други спомен у изворима историјским о великом српском народу имамо у Кон-

¹ Славянскія Древности, Том I, књ. I. стр. 112—300

стантина Порфирогенита, из половине 10. века, и у безименога писца географских бележака о Словенима у такозваном „Минхенском рукопису“ 11. века. У Константина је облик *Serbli*, *Serbloi*, а у „Минхенском рукопису“ *Zeriuani*. Оба ова писца говоре како су Срби велики народ, а баварски безимени географ изреком вели да су од њих изашли Словени, т.ј. да су се Словени у почетку звали Србима. Баварски безимени географ је Немац и живео је при крају 9. века. Из истога времена имамо сведочанство од Соломона, епископа, у његовом делу „*Mater verborum*“, да су се становници старе Сарматије звали Србима. Између ових сведочанстава стоји сведочанство Прокопија из друге половине 6. века, по коме су „Словени и Анти пре тога имали једно име, т.ј. у старо време звали су се Спори, сигурно зато што су живели расејано, спорадички“, Питање је сад да ли су Прокопијеви Спори, Плинијеви и Птолемејеви *Serbi* Константина Порфирогенита *Serbli*, и баварскога географа *Zeriuani*, једно исто. Добровски, Шафарик, Шлецер и Цајс сложено мисле да се у поквареној речи Прокопијевој Спори морају разумети Срби. У прилог мишљењу да је најстарије домаће име Словена било Срби, показује и та околност, што се два најудаљенија словенска народа данас тим истим именом зову, што извесно није случајно, као што је још Добровски рекао.

У других писаца који помињу ово име, оно се јавља у овим облицима: у Фредегара *Surbii*, у Ајнхарда *Suirbi*, у немачком спеву једном 12. века *Surben*, у Адама Бременског и Хелмолда *Sorabi*, у Кадлубека *Serbiensis provincia*, у Богухвала *Sarb*, у Сигберта Хемблаца *Sirbia*, у Кедрина *Serbii*, у Зо-

наре и Ане Комненке Serbi, у речнику Чеха Вацерада Zigbi, и т.д. ИСКВАРЕНИ латински облици Servi, Serviani, долазе — вели Шафарик — од 13 до 15 века, те на њих нећемо ни обраћати пажње.

Као што је и природно очекивати, овоме имену налази се трага и данас скоро у свима словенским језицима, било у именима места и река, било у називима друге врсте. Да споменемо неколика по Шафарику: у руском, малоруском и старом пољском има реч пасерб (pser, privignus), пољском pasierb; у Руса и Пољака имају ове речи: сербщизна, сербщизна, серепчызна; Сербен и Сербигал у Ливонији; Сербино у петроградској губернији; Серби у Минској; Серби и Сербиновка у Волинији; Сербентиније, Сербентини у Пољској; Сербинов у Сандомирском; Сјербовице у Кракову; у Галицији Сарбице, Сарбијево, Сарбин. Да додамо овоме још неколика имена из балканских земаља: СРБИЈА на Бистрици (Haliakton), у Македонији; село Србиново (Serbinova, у Офејковљевој наводи Верковићева предговора) код Цуме на Струми, близу Кресне планине; тако исто више села између Битоља и Кожана носе и данас назив СРБИЈА, СРБИЦА, по казивању Верковића (види у Офејкова стр. 38.), који вели да је сам три села с таким именима нашао, па додаје да њихов број извесно мора бити већи.*)

*) Протић, не имајући при руци Верковићеву збирку „Народне песме македонски Бугара“, наводи ове податке по Офејкову. Верковић (у предговору на стр. II.) каже да се ово село код Цуме дупничке зове „Србиново“ („код села Србинова“.) На стр. V предговора каже да се многа села „између Битоља и Кожана“ зову именом као и град „Сервија“ на Бистрици, и наводи ова: „Сервија, Сервић и Серфић, а јамачно биће и више“.

Име Словени јавља се као име словенских народа први пут у 6. веку. Ранијег трага у историским изворима није му се могло наћи, ако нећемо Птоломејеве Ставане да огласимо за Словене, као што је мислио Шафарик¹.

Да пређемо сад на саму историју.

Досељење српских племена на Балканско полуострво пада, као што је познато, у прву половину седмога века наше ере. О том нам је оставио сведочанство византиски цар Константин Порфирогенит. По њему, српска су племена, дошав с Карпата на Балканско полуострво, населила најпре део Македоније око Солуна, па су после заузела северније крајеве у Илирику и Горњој Мизији. По Порфирогенитову причању излази да су Срби своја прва насеља у Македонији напустили зато „што им се нису допала“, па пошла к северу, и ту се код Београда задржала, те преко византискога намесника у овоме граду измолили у цара нова насеља, севернија од првих, у Илирику и Мизији. Колико ово причање Константиново може опстати, то су већ критични историци оценили, а о том, уосталом, сведоче и она имена места око Солуна, Бистрице, Битоља, Костура и североисточно одатле, око Родопе, код Дупнице и Џуме на Струми, која непобитно и данас сведоче да су многа насеља српска остала у Македонији. Што, пак, о овим јужним и југоисточним Србима није у историји више спомена остало, томе ваља тражити узрока у доласку азиских Бугара (године 679) који су страхом и покорењем великог дела Словена и византиске империје учинили те се о њима

¹ G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, zweite Auflage, стр. 282, 293, 294.

у средњевековних историка за прво време више и говорило и писало. Сасвим је природно да се после политичко име државе, *Vulgaria*, преносило и на оне делове њене који су врло кратко време били под њеном влашћу, и у којима име државно никаква корена у народу није имало нити га је оставило.

Да се, пак, етнографска разлика одзивала на историске догађаје, па да ју је и историја посредно морала забележити, о том има више сведочанстава. Тако у 8. веку на Балканском полуострву била су три главна дела: Романија у Тракији, у македонском, тесалском, епирском и далматинском приморју; Бугарска, између Балкана и доњег Дунава и Славинија, од Балкана до Пелопонеза и Јадранскога мора, састављена из много малих кнежевина: Тимочана, Мораваца, Брсјака, Драговића, Сагудата, Велегостића и т. д. Историја овога времена поглавито је у том, што је Романија од честих војна слабила, а Бугарска се на рачун ових словенских кнежевина ширила, док под Симеуном (888—927) већина од њих није била њој силом присаједињена¹. Тако у почетку 9. века, године 818, видимо где се Тимочани удружују с Францима и дижу буну против Бугара под чију су власт потпали били. С њима су били устали и Бодрићи на Тиси и „многе словенске општине“. Око тога је времена устао и хрватски велики жупан Људевит против Франака, и ми видимо где Тимочани хитају да се с њим удруже². Мало раније, као што знамо, око 774 године, пада покушај бугарскога владоца Церига против Брсјака који се, како се опет зна, свршио несрећно по Бу-

¹ К. Иречек, Историја Болгаръ, стр. 171.

² К. Иречек, Историја Болгаръ, стр. 179, 180.

гаре. Овде нам ваља споменути и то, да је Софија с околином до 809 године била византиска. Око истога времена, 836—839, долази несрећно војевање Пресијама противу српскога жупана Властимира. Од године 853 до 927 владали су у Бугарској Борис (до 888) и Симеун. За њихово доба Бугарска се највише раширила, и у то доба пада присаједињење оних многих словенских кнежевина у Македонији, у Срему, у Браничеву. После Симеуна, Бугарска се одмах, за владе његова сина Петра, распада.

Интересно је и врло важно што из овога времена које се сматра златним веком бугарске литературе, не само нема никакве појезије, но нема НИЈЕДНОГА ДОМАЋЕГА СУВРЕМЕНОГА ИЗВОРА КОЈИ БИ НАМ КАЗАО ДОКЛЕ СУ СЕ УПРАВО ПРОСТИРАЛЕ ГРАНИЦЕ СИМЕУНОВЕ ДРЖАВЕ. О томе се тек историци домишљају и погађају по опису епископстава састављеног у Византији по заповести цара Лафа Философа (886-912) и из познатих повеља цара Василија II, од године 1020, које се у оригиналу нису сачувале, но се о њима дознаје тек из једне повеље Михаила Палеолога коју је овај 1272 г. издао.

Ради бољег разумевања, ваља имати на уму да су, за време највећег раширења бугарске државе, земље у Македонији и Тракији непрестано биле спорне, и да су Бугари за њих морали једнако се тући с Византинцима да би их у својој власти одржали. Тако се из историје зна да је Симеун око 914 године, спремајући се против Цариграда, отпратио био војску најпре да покори византиске провинције: дренопољску, солунску и драчку. Време од 912 до 927 испуњено је самим борбама, јер је Борисове тековине Симеун морао поново задоби-

јати. Дренопољ је двапут (914 и 923) привремено био у власти Бугара. Пред тим, за време владе Бориса, исто тако су, нарочито у првој половини његова владања, једнако текле борбе Бугара са Србима, Грцима, Хрватима и Францима. Познато је како су српски жупани браћа Мутимир, Стројимир и Гојник, победили Бориса и заробили му сина Владимира, због чега је он морао са Србима закључити мир. Исто тако је безуспешно ратовање Борисово било и с Хрватима и Грцима (у Тракији).

Цело ово време има карактер једне, тако да кажемо, политичке олујине која чим је престала, одмах излазе на површину стари елементи: Бугарска и Славинија. За време наследника Симеунова, Петра (927-968) Бугарска се одмах распала. У Славинији одмах је букнуо устанак један, па после и други. Управо може се рећи да су, одмах по смрти Симеуновој, у Славинији оживеле самосталне, наследне, кнежевине које су Борис и Симеун за кратко време били Бугарској придружили. Овај други покрет у Славинији био је око 963 године. Покрет је водио Шишман, кнез најмоћнијега племена македонских Словена, Брслака, оних истих против којих је још Цериг, при крају 8. века, безуспешно војевао. Он се прогласи царем. У крајеве којима је он владао долазили су Македонија, Албанија, изворни предео Струме, Софија, Видин. Врло је карактеристично и вредно пажње који су се краљеви од Бугарске оцепили. Бугарска је остала оно што је и била: земља источно од Чибре до Црнога Мора и између Дунава и Балкана са — северном Тракијом. „Стара римска граница међу дијецезама илирском и трачком постала је граница

оба бугарска (?) царства, од којих је једно чинило стару Бугарску а друго Славинију¹⁾. Бугарску су покорили Византинци 971 године, а Славинија је трајала до 1018 године. При крају 10. века и у почетку једанаестогa налазимо у граду Србици наследнога династу Николицу о коме на једном месту налазимо ово забележено: „Срѣбина же ноуждею прѣть, и Николица, начелника Срѣбчищемъ, пріеть царь и почъте патрікіемъ“²⁾.

И Јиречек и Дринов сматрају да је она држава у Македонији, која се развила из устанка Брсјака под њиховим кнезом Шишманом, а после под Самуилом, друго, западно бугарско царство. Да ли се она тако може сматрати, ми, разуме се, не можемо овде расправљати, и оставићемо ту ствар пресуди стручних, али беспристрасних, историка. Нека они, исто тако по правди, оцене и ове познате повеље Васиља II од 1020 године о којима се дознаје из повеље Михаила Палеолога из друге половине 13. века. Ми ћемо овде само споменути да је уговор о миру, закључен по смрти Симеуновој између његова сина Петра и Византије (8 октобра 927. г.), признао цару Петру царску титулу и патријаршко достојанство архијепскопа Дамњана у Дрстру, заједно са самосталношћу бугарске цркве. Овоме бугарском патријарху припадало је пет епархија у Бугарској (без Видина). Даље ћемо споменути да је она уништена 971 године и подвргнута цариградском патријарху. Ова је патријаршија засебно постојала и онда када је самостална била и оридска архијепископија: ове две цркве биле су, дакле, са-

1) К. Иречек, Историја Болгаръ, стр. 224 до 225.

2) Starine, XIV, стр. 163.

свим одељене, и с тим фактом, који свакојако није без значаја, мора се рачунати. Иначе би изашло да су постојале две бугарске цркве, а то није могућно. Ова одвојеност цркава, бугарске и оридске, била је и за Самуила и доцније — а то је, такође, врло важно за карактер Самуилове државе и оридске архијепископије. Ниједнога факта нема који би показивао да је власт бугарскога патријарха у Трнову прелазила границе праве Бугарске. Исто је тако важно и пресудно и то, да оридска архијепископија никад у свој састав није обухватала епископије у Бугарској, т. ј. оне на које се простирала власт трновскога патријарха, као што није без значаја ни то, да су се границе оридске архијепископије подударале сасвим са границама архијепископије Прве Јустинијане, што и сам Голубински признаје.

После овога излета у бугарску историју, да се вратимо Србима.

Ми смо видели, и по казивању Константина Порфирогенита, и по данашњим именима места на горњој Струми, око Битоља, Солуна и Бистрице, и по наследном династи Николици у Србији из десетог века, да је у Македонији не само било Срба у половини седмога века, но да их је било и после, и да о њиховоме бићу у оним крајевима зна несумњиво да прича чак и сам наш деветнаести век — по сведочанствима која ни за кога не могу бити сумњива. Зато и Шафарик у својим „Словенским Старицама“ пише: „Знамо само то једно поуздано, да су Срби који живе у западној Македонији, у граду Србици и њеним околима, дошли онамо

кад су и њихова браћа дошла у Илирик“ (том II. књ. I, стр. 314—315).

Према овоме јасно је и непобитно да су Срби не само имали „своје колоније“ у Македонији од половине седмога века, но да се зна шта више и за њихове кнежеве из десетого века, и да је печат који су они ударили на оне крајеве толико разговетно и дубоко утиснут био, да тип и слику његову нису могли истрти и заравнити ни све оне силне олујине и промене које су се кроз читавих дванаест векова у оним земљама догађале. То је у исто време и доказ о народној снази српског елемента и његовом ауторитету — као што би рекао г. Офејков. А ако се не гледа кроз бугарске и шовинистичке наочари, но се историска несумњива факта цене по њиховој правој вредности о којој се правилан појам може добити поређењем њиховим са садашњим стањем оних покрајина, онда ће се извесно наћи да и у оном одвајању Македоније и борби њеној с Бугарима, у оној одвојености видинске и средачке области, у оном честом и правилно понављаном бунтовништву Македонаца против политичке силе Бугара која се види кроз све време моћи бугарске државе, има некога дубљег разлога који се мора крити у самој етнографској разлици; јер се не може друкчије никако објаснити како да, нпр., тако блиске области Бугарима очувају и до данашњега дана таку одвојеност у целом животу и језику, по признању самога г. Јиречка, да оне немају у себи ниједне битне бугарске особине, укорене и снагом велике. Сав ауторитет Бугара показао се једино у том, што су облици језика поремећени, а језгро њихово, оно што га спаја или двоји

од другога језика, унутрашњи главни гласовни закони, они су исти који и у српском језику. Може ли се то тумачити само експанзивном снагом српског елемента, као што су нека господа склона то чинити, кад се нарочито узме на ум да су у тим крајевима владали Бугари ако не дуже а оно за цело онолико колико и Срби?! Исто то вреди и за Македонију, где је тако исто цео живот народни заједно с главним особинама језика тако оштро одвојен од бугарскога. Ово су, мислимо, много поузданији и битнији знаци по којима се ова ствар мора ценити, но они разни називи по страним изворима који су често и сакато бележени, и неодређено употребљавани, и према разним потребама не ретко — удешавани!

Ма колико се и г. Офејков и г. Дринов трудили да докажу како, бајаги, до краја 12. века Срби никакве везе с Македонијом нису имали — то им неће никада поћи за руком. Доста јасно се то види и из овога што смо већ ми овде навели, а, уверени смо, још ће се боље и јасније то видети кад се и време од 8. до 12. века боље и свестраније проучи и испита, и кад се, осим тога, садашња етнографија и лингвистика Македоније на солиднију основу поставе.

Сасвим у вези с овим што смо догде рекли, видимо да се при крају 11. века, када се самостално средиште српско из Скадра пренаша у Рас, први покрети жупана Вукана, сарадника Бодинова, окрећу преко Липљана на југоисток и југ. Липљан је био најпре граница византиска према самосталној жупанији рашкој, а после бугарска. Од године 1091 ми видимо где српски жупан Вукан упада често у ви-

зантиске провинције у том правцу, па допире са својом војском до Шар-планине и Скопља, а године 1093 видимо га не само у врањском Поморављу, око Скопља на Вардару и око Шаре планине, но и у Пологу. Године 1094 грчки цар удара на Србе и побеђује их¹. Ове борбе српскога жупана Вукана, ако и нису стално политички задобиле Србима поменуте крајеве, опет су оне важне и карактеристичне стога, што се прво ширење политичке српске моћи окреће овим путем и правцем. Зна се да је Немања после истим путем ударио, идући од свога претходника још даље; јер, као што се зна, он је и Софију, оба Полога, оба Пилота, Скопље, Велбужд и Ниш био освојио, и ако на кратко време. Није, дакле, крај 12. века повео српске владоце у оне крајеве, као што би хтео тврдити г. Офејков, него још крај 11. века — дакле прво згодно време кад су Срби могли дати маха својој политичкој снази.

Осим тога, ми видимо да Немања одмах, у првим походима својим, гради задужбине српске у оним крајевима — што је знак да их он није баш тако скоро напустио, као што се обично мисли. Познато је, на пр., да је Немања, одмах по освојењу Скопља, саградио онамо цркву св. Архангела Михаила. Даље, за владе његова сина Стевана, ми видимо где се Стрез буни против бугарскога цара и политички придружује своје земље Стевановим, наравно помоћу Стеванове војске. Значајно је да су Стреза,² кад је после хтео отпасти од Стевана Пр-

¹ „Гласник“ XLVIII: „Српске области X и XII века“, од Ст. Новаковића, стр. 120-124.

² „Домаћи извори за српску историју“ Ив. Павловића, „Гласник“ Срп. Уч. Др., II од. књ. VII. стр. 84-92.

вовенчаного, његови људи убили. Где је Стрезов Просек био и шта је Стеван тим добио, познато је. Ово је све било у почетку 13. века (1209-1214 г.). Око овога је времена био и Слав у Родопи који се самостално према Бугарима држао. Земље које је Стеван најпре Стрезу против Борила и Хенрика очувао, и као сизерен их држао до одметништва Стрезова, задржао је и после Стрезове смрти. Има знакова по којима се може мислити да су ове земље и после остале у српским рукама. На то указује једна повеља Милутинова Хиландару.

Нов пораст политичке моћи српске државе био је за владе Уроша I „великога и страшнога“ (1243-1276), како га наши извори зову. Урош I је владао више од тридесет година и подигао је знатно моћ и углед ондашњој српској држави. Зна се како је он посредовао за мир између бугарскога цара Михаила и Грка (цара Тодора); зна се како је опседао Трново, узвисио на престо бугарски Србина Константина Теха¹, слао Мађарима војну помоћ противу Отокара „од Срба, Бугара и Грка“, држао многе земље у Македонији (горњи Вардар и оба Полога), опседао Прилеп и много војевао противу Грка у савезу с епирским деспотом Михаилом и Латинима, па унео у своју владалачку титулу и гех *Vulgarogum*.

Ове политичке добитке Урошеве изгубио је после краљ Драгутин. Византиска царевина била је васпостављена још за Уроша (1261 г.), и она за владе слабога Драгутина заузме скоро све земље до Липљана. Зато и стоји забележено у старим књи-

¹ Његова земља, којом је дотле владао, била је недалеко од Софије у подножју Витоша — вели К. Јиречек.

гама да је „у те дане српска земља била у великој тескоби и умањена“.*) То је свакојако и био узрок те је одмах, крајем 1281 године, на Драгутиново место дошао Милутин који је не само повратио дедовину и очевину, него је још и увеличао и за- сновао сталну владу Срба у Македонији. Одмах, прве године владе своје, Милутин је поново заузео и Србији придружио оба Полога, Скопље, Овче Поље, Злетово и Пијанац. Како је даље овај развој догађаја текао, зна се и из историје, те није потребно да их овде ређамо. Исто тако прелазимо и владу Дечанскога и Душана, па ћемо додирнути само мало догађаје после Душана, до коначне пропасти српске државне самосталности. Крајње тачке српске власти на југоистоку биле су, као што се зна, Серез и Драма где су господовали српски династи при крају 14. века. Турци су парче по парче оне земље од Срба освајали и једнога по једнога династу српскога савлађивали и покоравали, остављајући их ипак у њиховој области и не мењајући унутрашње уређење земље. Са подвлашћењем јужних покрајина српске државе, Турци су били потпуно готови и сигурни управо тек после знамените Косовске Битке где су своју победу над Србима онако страшно и скупо откупили. У крајевима око средишта старе српске државе Срби су се још дуго држали, разуме се, будући у потчињеном, васалном, положају према Турцима. Тек 1454 године они освајају врањско Поморавље које су знаменити Никола

*) „Животи краљеви и архијепскопа српских“. Написао архијепскоп Данило и други. Изд. Ђ. Даничић. стр. 107.

Скобаљић, из Бање, и Угљеша, из Игоношта, са српским владоцем онако мушки и јуначки бранили¹.

Из овога, ако и одвећ краткога, прегледа историскога види се јасно и непоречно ово:

Српске везе са Македонијом почињу од половине седмога века, кад су Срби онамо с Карпата дошли. Они су онамо одмах засновали „своје колоније“ о којима имена места несумњиво и данас причају. Те везе после, од 9. века, прекидају Бугари, разуме се само политички; али, као што смо видели, та политичка власт није могла спречити да, на крају 10. и у почетку 11. века, не видимо опет онако јасно Србина Николу, жупана Србије на Бистрици. Крајем једанаестог века ми видимо жупана Вукана где иде и продире не само до Скопља и Шаре планине, но залази и за Шару. Крајем дванаестог века видимо Немању у истим крајевима и Софији. Почетком 13. века видимо Стевана Првовенчаног где откида многе земље од Бугара, најпре помоћу Стреза, а после и сам, кад је Стрез погинуо — задржавајући оне у којима је Стрез под његовим сизеренством владао. При крају прве половине 13. века видимо Уроша Великога који још даље шири моћ српске државе не само у Македонији, него поставља Србина и за владоца Бугарске. Крајем 13. века (1281) видимо где Милутин одмах повраћа Драгутином изгубљене добитке Урошеве, па шири српску власт на целу Македонију. Напослетку, видимо да од тога времена српска влада стално траје у Македонији не само до обладања Турака, но и после још задуго; јер, као што смо рекли, Турци нису дизали српске династе из њихових области,

¹ Ст. Новаковић: „Ново Брдо и Врањско Поморавље у историји српској XIV и XV века“. — „Годишњица“, III, стр. 344—350.

већ су се задовољили само њиховом покорношћу. Може се рећи управо да је српска веза била с оним крајевима непрекидна кроз цео петнаести и шеснаести век, када се само узме на ум, осим моментата које поменуемо, још и живот српске Пећске Патријаршије која је остала недирнута.¹

Везе српске, дакле, с Македонијом су старе, врло старе, и дуготрајне. Оне су и етнографске, и историске и културне.

Интересно је и важно, збиља, узети на око ову последњу околност. Сви скоро споменици старе словенске културе у Македонији су српски. Заман ћете тражити у оним крајевима споменика бугарскога културнога рада, а српских има, тако да кажемо, колико хоћете. Да не спомињемо Свету Гору и Хиландар, оне силне повеље и рад св. Саве и Немање онамо, но да узмемо друге крајеве, па ћемо свуда наћи српских споменика: у Скопљу Немањину задужбину св. Архангела Михаила; у истом граду и околини цркве краља Милутина: Тројеручицу, св. Ђорђа, св. Константина, св. Никиту, свету Богородицу Трескавачку, св. Ђурђа Нагоричког, св. Ђурђа у Кичеву, св. Ђурђа у Дабру; у Штипу цркву св. Архангела Михаила сазидану Рељом Крилатицом који је зидом оградио и св. Јована Рилског, па ту и умро; у Леснову храм св. Арханђела где је била злетовска епископија; у Жеглигову (Куманову) ар-

¹ Нека је овде споменут и један факат који је значајан не само за српске везе с Македонијом, но и за прави карактер оридске архијепископије: да су у самој тој архијепископији писани у 15. и 16. веку многи српски споменици, Сребуље, чисто српским језиком — у времену, дакле, кад српско-бугарски спор о Македонији није никако ни постојао.

хиљевачку цркву св. Ваведенија; у Хвосну Дечане; у Призрену цркву св. Арханђела; у Скопљу и околини опет цркву св. Димитрија и зерзевски манастир краља Вукашина и Краљевића Марка; у Пчињи манастир св. Прохора који је обновио кнез Лазар; у Елбасану цркву св. Владимира, владоца Дукље, и т. д. У Охриду су манастири св. Наума и св. Саве, ученика Методијевих. Кад се узме на ум да су у средњем веку манастири били и средишта просвете, онда је ово свакојако једна важна околност.

Напоследку, спомена је вредно и то, да је краљ Милутин и у Софији подигао цркву која се и данас зове Свети Краљ. То је саборна црква нове бугарске престонице. Није без значаја околност да је влада бугарска 1884 године покушавала службено да име цркви предене и назове је св. Петка. Али како је овај покушај наишао на велики отпор код народа који је цркву стално и даље звао Свети Краљ, влада бугарска одустане од даљег наваљивања, и тако опет остане како је и било.

VIII

ЗАВРШНА РЕЧ.

Да завршимо ова наша мала разлагања. И ако би се о Македонији и о Македонцима дало још много и много говорити; и ако ми нисмо ни из далека казали и навели све што се у потврду нашег мишљења, а према садашњем стању знања о етнографији, лингвистици и историји Македоније, може казати и навести — ми ћемо, ипак, даљи разговор о том засад прекинути. Као прва реч, биће, надамо се, довољно

и оволико колико смо и овога пута рекли. Доцније, када се покаже потребно, ми ћемо нашу прву реч допунити и још боље поткрепити новим фактима и новим доказима. И то нам нимало неће бити тешко учинити ни по материјалу који већ и сад стоји на расположењу, ни по основима и доказима које противници наши у овом питању износе, те у толико мирније можемо прекинути наш разговор о том и латити се другога посла који у овом тренутку занима све духове у Србији и који и нама не допушта да, на рачун његов, овога пута дуже беседимо о Македонији*).

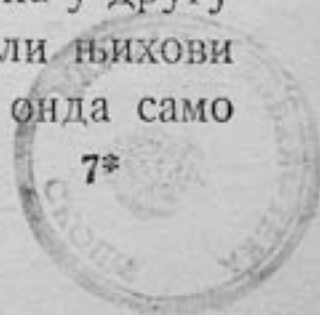
Али, пре него што прекинемо овај разговор о Македонији и Македонцима, вредно је да се запитамо: до каквог су нас резултата довела ова разматрања и шта су нам јасно на видик изнела ова разлагања?

Пре свега видели смо да су Срби, тако да кажемо, отпочели бугарску литературу нову и да је отац наше књижевности, Вук Ст. Караџић, у исто време отац и бугарске нове књижевности. Даље смо видели да су Срби, од почетка овога века, у

*) „Други посао“ који је у оном тренутку занимао „све духове у Србији“ био је рад на новом уставу. Овај спис Ст. М. Протића излазио је у „Одјеку“ почевши од 28 септембра до 24 октобра 1888 године [бр. 104—116]. На дан 14 октобра краљ Милан је објавио народу да жели да земљи да нов устав, и одредио је Уставотворни Одбор за израду тога устава. Један од секретара тога Одбора био је и Ст. М. Протић. Како је Протић био и главни сарадник „Одјека“, на њега је углавном пао сав посао око уређивања тога листа и руковођења изборима за Уставотворну Скупштину који су имали да се изврше 20 новембра. То је био разлог што је он, овако нагло, морао прекинути овај свој рад о Македонији и Македонцима.

свакој прилици потпомагали и морално и материјално препорођај бугарски, а да су Бугари, одмах од почетка, без икаква обзира ударили на Србе, трудили се уверити свет, а нарочито Русе, да је Македонија бугарска и да су Македонци чисти Бугари.

Буђење које је у њих отпочело почетком овога века српским народним покретом и борбама Руса противу Турака, показало се најпре на тишој и лакшој борби са грчком јерархијом и грчким свештенством, пошто им за другу борбу није дотицало снаге. Покрет тај био је такве природе да је лако задобио за себе и Русе и Србе, и ми смо видели где су и једни и други, према снази својој, ревносно помагали Бугаре. Кад је и пред Русима и пред Србима стојало питање: хоће ли помагати Бугаре да добију своје свештенике или да подржавају Грке, онда су они без двоумљења стали на страну Бугара. Међутим Бугари нису ни с тим били задовољни: они су тражили помоћи и у Енглеза, и у Американаца, и у Француза, и у Аустријанаца. Тако се стекло да су они за себе, скоро одмах у почетку, имали на својој страни одашуда помоћи. Али та велика и жарка жеља за туђом помоћи, па ма откуд долазила (а долазила је, као што смо видели, с најразличнијих страна и вођена најразличнијим интересима), донела је Бугарима одмах баш крђење онога што су на својој застави били истакли: свога, народног православља. Ну они за то нису марили, и тако је одмах бугарски црквени покрет за своју православну јерархију изнео у исто време и покрет религиозни, покрет мисионарства и преласка у другу веру, који су, како смо видели, руководили њихови први људи. Њихова је политика била онда само

истицати противност и права према Грцима, од њих се отети и ослободити,“ па ма и по цену одступања од старе народне вере. Отуда лозинка целог покрета: Грци или Бугари! Цела бугарска литература овога времена и сав њихов рад био је прожман само овом лозинком. Њу су они пренели и на Србе, а нарочито на Русе.

Руси, с једне стране желећи ближе познати своје друштво с овом својом дуго потиштеном браћом, а с друге, будући ради и помоћи им у њиховој борби противу грчке јерархије, стојали су скоро искључно под утицајем горе поменуте лозинке, те се и на радовима свих руских књижевника овога доба (од 1840 до 1870 године) огледа ова струја која је, тако да кажемо, невољно захватала и раднике иначе опрезне и смотрене у својим извођењима и закључивањима. То је после, дабогме, учинило те се и доцније тај исти утицај опажао на руским књижевницима, јер је она дуга борба с једне стране, помогла да се тако мишљење већ сформира и утврди, а, с друге стране, сталан и непрекидан рад бугарски, у правцу већ започетом, непрестано је то мишљење подржавао. Отуда појава да многи Руси и данас с неповерењем предусрећу свако противно мишљење, и да многи од њих с неким чуђењем гледају на своје суграђане: г. Мајкова који тако добро зна српску историју, и на г. И. С. Јастребова који се, будући на самоме лицу места више од двадесет година, није дао завести оном струјом која је у Руса била обладала. Знамо да су многи од нас ову појаву која се и данас, ма да већ ослабљена нешто, види код Руса, вољни тумачити политиком, а у понеких руских књижевника и — неким

великим утицајем на њих од стране Бугара. Са своје стране мислимо да је најближе истини, и највероватније, свести целу појаву на ону олшту струју из педесетих и шесетих година и на, отуда потеклу, необавештеност. Ми бисмо, као Срби, желели само једно: да руски књижевници цело питање подвргну новој, озбиљној и свестраној штудији, узимљући у обзир све моменте који су од утицаја били и могли бити. За нас је то довољно, ми више не тражимо. Уверени смо да ће онда почети другим очима на ову ствар гледати, као што су, са задовољством помињемо, неки већ и почели гледати.

Иста та струја, у мањој мери, већ стога што је и наша снага била мања, била је у оно доба и у Срба. Отуда појава да Српско Учено Друштво издаје о свом трошку Верковићеве песме македонских „Бугара“ — без разбора и без критике. Отуда, напослетку, и факат да се рад једнога Јосипа Милера, заснован на дугогодишњем проучавању у самим оним крајевима, изгубио, незнан и нечувен, и ако му је велики Шафарик писао предговор, те изнео посредно на тај начин и своје мишљење о народности Македонаца, разуме се сасвим противно његовом дотадањем веровању и тврђењу — што даје основано веровање да би или исти такав или сличан утицај на гледиште и многих руских књижевника извршило ново, свестрано, марљиво и беспристрасно проучавање овога питања.

Нови радови Драганова и Јастребова, пажљивије проматрање самих старијих радова и изнашање дотле незнатих споменика, испитивање Васиљевскога и неколиких других руских научника отворили су нове изгледе и нове погледе. На основу неколиких

од њих (све ми нисмо могли употребити, због краткоће времена које смо на расположењу имали, и због незгодних прилика у којима је овај мали посао рађен), ми смо већ овде могли изнети по нешто и нешто што се досад или није знало или што се у сасвим друкчијој светлости представљало. Ми смо, нпр., видели да језик Македонаца има све гласовне законе садашњег српскога језика, да он има многе остатке старог српскога језика, и да се понеки појави и у њему и данашњем српском језику могу врло лепо, лако и природно протумачити природним развојем једнога из другога. Ми смо, осим тога, видели да скоро све битне особине правога бугарскога језика стоје далеко од језика Македонаца, и да се утицај бугарскога језика и сличност његова с македонским своди скоро једино на поремећеност облика — премда опет никако у оној мери у којој се то обично мисли. Даље смо нашли да су живот и обичаји Македонаца тако блиски, да не кажемо истоветни, са животом и обичајима српскога народа, да то невољно мора пасти у очи сваком који само хоће без предрасуде о том да мисли и говори. На-послетку, видели смо и историјом и данашњом топографијом потврђено да је у Македонији Срба било и у половини седмога века, и у 9. и 10. веку, и у вековима који су се иза њих редом низали. Ми смо то све црпили и наводили из извора најбољих и из списа сасвим Бугарима пријатељских, уздржавајући се намерно од навођења српских писаца где год потврде нисмо могли и у других наћи. Овде бисмо само још свратили пажњу књижевника на једну околност која је важна, али које се нисмо дотицали на свом месту, немајући времена да дотични мате-

ријал како треба прегледамо и употребимо. То су споменици 15.—17. века: Крушевски, Призренски, Лесновски, Кратовски, Пчињски, Коришки, Дечански, Пећски, о којима говори г. Ст. Новаковић у „Гласнику“ (Српског ученог Друштва) XLII. Тамо ће се наћи не само потврде и нова материјала за топографију која сведочи о Србима у оним крајевима (Србин, село; Србица, село; Србија, град), но и врло важна материјала који дају имена и презимена људи онамо поменутих...

Па на основу свега тога, шта мислите ви сада о народности садашњих Македонаца? — запитаће нас можда ко.

Ево да кажемо и то.

Било је некад време, па оно, нажалост, још и данас у многоне траје, кад се у словенских научника и књижевника веровало, мислило и тврдило: да су и цела Панонија, и цела Дакија, и цела Мизија, и цела Тракија, и цела Македонија, и цела Тесалија, Епир па и Грчка, не изузимајући ни источни део горње Мизије (Браничево), видинску и средачку област — (старе *Dacia ripensis* и *Dacia mediterranea*) били насељени Словенима, па да је после међу њих дошао тако названи клин српско-хрватски — забрављајући неприродност такога кретања и сељења. И како је онда, од 6. века почињући, име Словена добило право грађанства у свих писаца, име „Србин“ и „Срби“ примењивало се лингвистички и етнографски управо само на Србе у рашкој жупанији, а сва остала племена словенска крстила су се или племенским именима (управо именима родова), или именима новозаузетих земаља или општим именом — Словена. Тако су били, па и сад су: Зећани,

Хумљани, Требињани, Конављани, Далматинци, Цргорци, Бошњаци, Сремци, Бачвани, Банаћани, Буњевци, Шокци, Шумадинци, Рашани, Бодрићи, Браничевци, Тимочани, Брсјаци, Драговићи, Пијанци, Копановци, Пољани и т. д. Кад су, у другој половини седмога века (679) дошли несловенски Бугари у Доњу Мизију, они покоре многа словенска племена и заснују једну државу са јаком централизацијом. Овај моменат био је од такога утицаја на словенске књижевнике и научнике, да су они, смеомо тврдити, без основаних разлога сва словенска племена јужно од Дунава, источно од Мораве и јужно од Косова крстили именом — „бугарских Словена;“ а оне у Дакији „Дако-Словенима“, у Панонији „панонским Словенима“. Веровало се и мислило се да су сва та племена словенска у Панонији, Дакији, Доњој Мизији, Тракији, Македонији, у Браничеву, у средачкој области говорила једним језиком који се звао словенским језиком.

По тој теорији, према овој тобож једноставној маси Словена у лингвистичком и етнографском погледу, стојала су српска племена, тако да кажемо, као неко мало, усамљено и у ово море словенско убачено сироче. Тако једанпут установљена, ова теорија је једнако трајала и живела, не гледајући на нека факта која су јој противна била и која је она, не могући их обићи, с натегом објашњавала, догонећи их на већ утврђени калуп. Видећи још у првим временима по сеоби словенској Србе у Славонији, Срему, Бачкој и Банату; видећи српски језик не само у Браничеву и на Тимоку, но и у изворним пределима источне Мораве, а његове главне и основне елементе у целој видинској и средачкој об-

ласти, па и у свој Македонији — научници словенски мислили су да ће све то лако објаснити неком чудотворном експанзивном снагом српског елемента, не дирајући нимало у једанпут већ утврђену теорију. На тај начин су многи од њих и данас склони објашњавати све појаве лингвистичке и етнографске које су у поменутим крајевима опазили Јиречек, Драганов, Милер, Јастребов и други.

Остављајући сасвим стручним и позванијим људима од књиге и науке да ово основно питање претресу и реше, ми ћемо овде само смерно нагласити како су поменуте појаве толико крупне и значајне, да су сасвим кадре изнети пред научнике питање о ревизији и новом претресу досадашње теорије о Словенима и словенском језику: јер, заиста, мучно да се може крстити научним мишљење које на тако лак и површан начин, неком чудотворном снагом српског елемента, објашњава онако крупне лингвистичке и етнографске појаве у балканских и дунавских Словена. Природно се сваком мора наметнути питање, кад чује такво објашњење: је ли могуће да један народић, какав се Срби јављају у тој словенској теорији, направи својом снагом толико основну и тако обимну револуцију, да он у толико грдно масу Словена унесе костур и душу свога језика и свога живота!? И овако је питање толико оправданије, и природније, што се у сличним приликама не може нигде да покаже таква једна чудотворна народна снага. Напоследку, на мењање досадашње теорије мораће, осим овога, утицати и неки нови историски извори који указују на Србе онамо где их досад обично словенски научници нису тражили¹.

¹ Грк Кевкамен сведочи за Влахе тесалијске око 1082 године да су се доселили „из стрмених и брдовитих места близу Саве

Из овога свега излази: или да су сва македонска словенска племена још од почетка била српска племена, или да су та племена још до досељења била и по станишту и по језику најближа Србима. Само се на тај начин, по нашем мишљењу, лако и природно могу објаснити факта и појаве које смо у овом малом послу изнели. Данас су она и језиком и целим животом толико блиска и српском језику и српском животу, да се разложно од Срба не могу двојити ни лингвистички ни етнографски — то је јасно и за нас, а, надамо се, и за свакога који пажљиво, правилно и беспристрасно проучи и оцени све што је од меродавног утицаја на лингвистичку и етнографску деобу племена и народа. Јер нико неће моћи порећи да је и природније, и логичније, и научније узети да је језик Македонаца дијалекат српскога језика, пошто у том дијалекту онако видно место заузимају сви главнији гласовни закони српскога језика и пошто се одступања у њему и лако и природно тумаче историским развитком српскога језика, него узимати да је он дијалекат бугарскога језика, кад се сви бугаризми у њему, и по својој унутрашњој вредности и по свом обиму, природно и лако могу протумачити простим утицајем бугарскога језика који је само променљивије делове језика (облике) успео себи приближити, али од кога су се костур и душа језика сасвим отели — што сваки дијалекат једнога језика мора да сачува да би могао бити грана од истога стабла.

и Дунава, где данас Срби живе*. То може бити само Браничево. — Види у „Журналу министар. народ. просвете“ чланак Васиљевскога. — На овај податак свратио ми је пажњу г. Љ. Ковачевић, за што нека му је благодарност од моје стране.

НАПОМЕНА. — Кад је већ књижица ова била отштампана, стиже ми свеска за јуни и јули „Извештаја Петроградског Словенског Добротворног Друштва“ у којој има нова интересна материјала за етнографију и лингвистику Македоније. У овој свесци су два писма К. Шапкарева уредништву, намењена да буду ректификација појединих места Драгановљевих чланака, две три примедбе М. Дринова на Драгановљеву штудију и продужење Драгановљевих чланака. Ако буде среће те ова моја расправица доживи можда и друго издање, ја ћу употребити сав овај материјал који не само што потврђује већ изнето мишљење у расправи, већ може бити од знатног утицаја и на коначну пресуду о народности Македонаца уопште и становништва средачке области (Софија) и око извора Струме на по се.

С. М. П.

О ОВОМ, ДРУГОМ, ИЗДАЊУ.

Ову своју малу расправу „О Македонији и Македонцима“ написао је Стојан М. Протић 1888 године. Први пут је објављена у „Одјеку“, органу Народне Радикалне Странке, у бр. 104. до 116., од 28 септембра до 24 октобра 1888, па је одатле, са незнатним изменама и поправкама, одштампана у засебну књигу.

Протић је, као што каже у предговору овој својој књизи („Читаоцима“, овде стр. 1.), израдио овај посао доста брзо, пишући за сваки број „Одјека“. Па ипак, он је успео да употреби највећи део дотадашње књижевности о овој ствари и да се користи најзначајнијим научним резултатима. Та је књижевност била и тада прилично обилата, премда не увек озбиљна, научна и беспристрасна. Дотада су о Старој Србији и Македонији понајвише писали Бугари и Руси, са истим методама и са истом намером: желели су да докажу да су они крајеви насељени само чистим Бугарима, и да они, по начелу народности, треба и да припадну Бугарима и Бугарској. Помажући у томе Бугарима, Русија је у ствари желела да прошири своју „сферу интереса“ на Балкану на рачун Аустро-Угарске у чију је сферу

интереса спадала и Македонија по споразуму између Катарине II и Јосифа II на Криму (1781), а тај је споразум и тада био основа веза између Русије и Аустро-Угарске у погледу земаља на Балкану. Код нас, у Србији, о томе се до тога времена мало и мислило и писало. У Србији се, све до почетка седамдесетих година прошлога века, сматрало да су српска народна права на оне крајеве неоспорна и да о томе не треба нарочито мислити и та права доказивати. Међутим рад бугарскога екзархата (од 1870 г.), уз руску и моралну и материјалну помоћ, показао је убрзо да тим српским народним правима прети озбиљна опасност и да се мора започети борба за одбрану тих права. То је био разлог ште се и Протић одлучио да о томе напише ову своју књигу.

Протић је успео да прикупи скоро све што се дотада било написало у озбиљној научној књижевности о Македонији и народу у њој. Послу је приступио са дубоким познавањем питања о коме је расправљао и начина како о тим питањима треба расправљати озбиљно и научно. Због тога је он успео да проникне у само питање, да дође до резултата од којих су неки били и сасвим нови и који се доцнијим испитивањима нису изменили. Због тога је овај његов спис врло значајан и по тим својим резултатима и по томе што данашње покољење из њега може лепо и јасно видети на ком је ступњу, у оно доба, било наше познавање прилика у Старој Србији и Македонији.

Доцније, после појаве овога списка Ст. М. Протића, књижевност о Ст. Србији и Македонији толико је порасла и бројем и вредношћу да је оно

што се раније писало постало права ситница. „Македонско питање“ постало је европско питање, па су они крајеви привлачили озбиљну пажњу научника и политичара из целе Европе. Огроман је број списа (књига и чланака) о географији, историји, језику, етнографији и другим, нарочито политичким, питањима у вези са оним крајевима. До почетка деведесетих година прошлога века у целој тој књижевности углавном је преовлађивало мишљење да су бугарска права на оне земље јача и преча него права Србије и српскога народа. Тада се и у нашој науци и политици обраћа много већа и озбиљнија пажња тим крајевима. Од 1888 год., од новог устава, све српске владе обраћају пажњу народу у оним крајевима и узимају га у заштиту од бугарских и турских насиља колико су год, према приликама, могле. Наши најбољи научници и политичари узимају за предмет проучавања народ и прилике у оним земљама. Да на овом месту не спомињемо многе друге и заслужне, већ само да споменемо радове Ст. Новаковића на историји и филологији, д-ра Јована Цвијића на географији и етнографији и Владимира Карића и Светислава Симића на политичким питањима. Што се доцније у знатној мери изменило оно мишљење о бугарском праву на оне крајеве, заслуга је ових наших научника и политичара, а знатан део тих заслуга припада и Ст. М. Протићу који је први озбиљно и са дубоким познавањем ствари започео разговор у целини о оним нашим крајевима.

Познато је довољно да је Ст. М. Протић један од најзнатнијих људи у животу Србије за последњих четрдесет година. Његов је рад огроман

и по количини и по вредности. Његови пријатељи и поштоваоци намеравају да прикупе и издаду све што је он написао. Као почетак тих издања јесте ово друго издање ове књиге „О Македонији и Македонцима“. Ако буде среће и његовим пријатељима пође за руком да своју намеру изведу до краја, данашње ће се покољење задивити кад види колико је овај велики човек стигао да уради за свој народ и своју отаџбину.

Ово друго издање је потпуно исто са првим издањем у засебној књизи. Приређивач је само на неколико места поправио неке стилске неправилности и поредио наводе Протићеве из других списа и ту је исправљао његове, махом случајне, омашке. Разуме се да у овој његовој књизи има неколико нетачних чињеница (на пр. нетачно је оно што он прича о буни цара Самуила и оно што говори о раду и значају краља Уроше I), али су те нетачности настале због тога што је доцније испитивање дошло до друкчијих резултата. Те су нетачности остављене и у овом издању, јер оне скоро ни најмање не утичу на тачност општих погледа и битних резултата Протићевих у овој књизи. Све те његове погледе и резултате доцније испитивање само је још боље доказало и притврдило.

9. Јуна 1928 год.,
у Београду.

Мил. Л. З.

СА Д Р Ж И Ц А :

ЧИТАОЦИМА	СТР.	1.
I. Вук Ст. Караџић о Бугарима	„	7.
II. БУГАРСКИ ПРЕПОРОЉАЈ И ЛИТЕРАТУРА	„	9.
III. ЕТНОГРАФИЈА И ЛИНГВИСТИКА	„	18.
IV. СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ	„	37.
V. ДРИНОВ И ЈАСТРЕБОВ	„	49.
VI. БЛЪГАРИН, БУГАРИН, БУГАРШТИЦА	„	68.
VII. МАЛО ИСТОРИЈЕ	„	81.
VIII. ЗАВРШНА РЕЧ	„	97.
О ОВОМ, ДРУГОМ, ИЗДАЊУ		108.

—

Исправка. — У једном броју примерака погрешно је одштампано на стр. 20 у 12. реду одозго: „... по ономе *као* што се поуздано зна“ место: „... по ономе што се *као* поуздано зна“, а на стр. 31., 6 р. одозго треба „западнородонских“ место „запанднородонских“.

ЦЕНА 20 ДИНАРА